

A KÖNYV DICSÉRETI

ÍRTA
KORNIS GYULA

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

A KÖNYV DICSÉRETI

I.

Mi a szerepe a jó könyvnek az egyén személyes kultúrájának s a nemzet szellemének építésében?

A könyv először is legodaadóbb és legtürelmesebb *tanítómesterünk*: mindig rendelkezésünkre áll, ha valami irányban tudatlannak érezzük magunkat s bizalommal hozzáfordulunk. Tudatlanságunkért vagy nehézfejú értelmetlenségünkért sem meg nem korhol, sem ki nem nevet. Halkan, de mindig éberén felel kérdéseinkre, ha tartalma iránt bensőleg érdeklődünk, szellemi valónkkal ráfeszülünk. Ha igazi érdek nem lakozik lelkünkben jelentése iránt, akkor a könyv nem tanítónk, hanem csak volt fizikai birtokunk. Erről azonban jómaga sokszor nem jtehet, hanem inkább szellemi lomhaságunk. Az is meglesik, hogy az élénk érdekléssel kézbevevett könyv ismeret-szomjunkt nem tudja kielégíteni, vagy előadásmódja nem gyönyörködtet, sőt egyenest unalmas: ekkor bátran otthagyhajjuk, sőt megtagadhatjuk anélkül, hogy megneheztelne reánk. Ha nem értjük vagy félreérjük, de később megint visszamegyünk hozzá, újra meg újra minden durcásság nélkül türelmesen tanítgat, míg csak igazi jelentését föl nem tárja előttünk.

S ekkor a sikeres, egységben látó, rendszeres gondolkodás gyönyörével, az értelmi kielégülés tiszta örömevel ajándékoz meg bennünket. Boldogan érezzük, hogy a könyv, ez a csendes szavú mester, lelkünket meggazdagította, szellemi erőnkét és hatalmunkat az igazság birtokával növelte. Ekkor bensőleg magához csatol: tanítványának érezzük magunkat, szellemi épületét minden

szárnyában újra bejárjuk s gondolkodási architektúrájának művészi stílusát újra meg újra megéljük és élvezzük. Kedvet kapunk rá, hogy a hozzá hasonló szellemű más épületekbe is behatoljunk. Egyik könyv megköveteli a vele összefüggő másiknak olvasását. A könyv igazában *plurale tantum*, egymagában sohasem elég, a szellem logikai kapcsaival mindig több mást is magához húz. A könyv olyan étel, amely még éhesebbé tesz bennünket. Ezért a művelt s rugalmas szellemű ember sohasem lehet *homo unius libri*. A jó könyv kultúránk csendben dolgozó nagy szervezője.

2.

De ha a könyvnek barátja, *philobiblos*, vagyok, éppúgy viszont a könyv legkedvesebb s leghívebb *barátom*. Az új könyvet először csak ünnepi vendégként óvatos idegenszerűséggel fogadom. De ha jobban megismertem, rokonnak érzem, mert már minden külső cerimónia és feszélyezettség nélkül szívembe lopta magát s végleg belételepedett. Most már állandóan velem lakik, a nyelvemen beszél, ugyanaz az elmejárása, mint az enyém, kölcsönösen megértjük egymást. Sohasem tolakodik, sohasem zavar: akkor társalkodom vele, amikor akarok, s akkor szakítom félbe a vele folytatott beszélgetést, amikor kedvem tartja. Kedvesen rátarti: mindig nekem kell föl-j keresnem. Hányszor keresgéllek, Drága Könyvem, mint] rég nem látott barátot, akit már sok esztendeje nem látogatallak meg s a lakáscímedet is elfelejtettem, pedig itt élsz a szobám egyik polcán! Egyszer csak emlékeztem némi megfeszítésével, ha nagyon szükségem van tanácsodra, hirtelen mégis csak felbukkan lelkemben a ké-i ped: a tudattalan sötét süllyesztőjéből fölemeled a fejedet s fölcseng a hangod: itt vagyok! S hamarjában utánad nyúlok, megsimogatlak, megöllek. De amíg a polcon szétnézek, honnan is jó szellemi hangod, számos társad versenyre kél veled s címével, tartalmi lényegének evvel a jól megválasztott monogramra jávai, magához akarja rántani kezemet: engem olvass!

Szeretlek benneteket, mert szívemhez szóltok s az én szívem hozzátok. Lelkem mélyéig érzem, ha veletek

társalgók, hogy *cor ad cor loquitur*: mivel szívből szóltok, a szívemig is értek. Érzem, hogy Martialisnak igaza van, amikor mondja: «Géniusza legyen a diadalra hivatott könyvnek!» (victurus Genium debet habere liber. VI. 61.). Érzem, hogy annak, aki titeket kigondolt és megalkotott, a Géniusza most belém száll, s ennek a Védőszellemnek tetszésére kellviselkednemarómaiak hite szerint: *indulgere Genio*, s jaj nekem, ha megsértem vagy megcsalom: *defraudare Genium*. Ó könyvek, a ti szerzőtöknek teste már régesrég eltűnt, mint az álom, de Géniusza *itt* lebeg ma is mindnyájunk felett: a ti betűitek szárnyán gondolatait ma is folyton üzeni nekünk, esetleg sok ezer év árán keresztül.

3.

A könyvek bizalmas barátaink: jókedvre derítenek; tezőmorúságunkban vigasztalnak; ha bajba kerülünk, tanácsukkal kisegítenek; védőpaizsok az élet nyilainak íelfogására; nem engedik, hogy üres és szomorú magányosságban éljünk. Űgy, ahogy a hasonló szellemű és színvonalú barátainkkal való mozgalmas társalgás alkalmas arra, hogy új gondolatok pattanjanak ki elménkből s mindjárt a hozzájuk legjobban mért formába öltözzenek, a jó könyveknek is ilyen elmegerjesztő hatásuk van s a továbbgondolkodásra készítetnek. A könyveket barátainkénak tartjuk: s viszont barátainkat, ha társaságukból távozunk, könyveknek nézzük: lelkük lapjait hol tartalmaznak, hol üreseknek~"találjuk. Ha a világban való forgolódás hívságával beteltünk, a termékeny lelki nyugalmat könyveink adják vissza nekünk, amint egy középkori könyvtár felirata finom megfigyeléssel súgja:

In omnibus requiem quaesivi,
Et non inveni,
Nisi seorsum sedens
In angulo cum libello.¹

¹ Mindenütt kerestem a nyugalmat és sehol sem találtam meg, hacsak nem távol egy sarokban ülve könyvvel a kezemben.

Mert ez a *libellus* tartalmával úgy megkapja lelkemet, hogy gondjaimat elüzi s bátorságot önt belém. Lelkem beletemetkezik a szellem mélységeibe, önnönmagáról megfélekedezik, belső gondolati látványa van: azt hiszi, hogy színről-színre szemléli magát az igazságot. Ennek szépsége elragadtatásba s varázslatos felfrissülésbe ejti. A gondolatok szent nyugalmába menekülünk az életből. Itt az emberek ritkán jóindulatú társak, jobbára csak féltékeny ellenfelek.

Az egyik könyvet rögtön barátomnak érzem tárgya, a másikat szép gondolatformája miatt, amelybe tárgyat burkolja. Az igazi jó könyvben a kettő karonfogva jár. S ilyenkor lelkem a gondolatok finom kelméjét simogatja, jelentésüket és művészi stílusukat együtt élvezi. Az ilyen könyv az emberek millióinak szellemi valóját századokon át gazdagítja, anélkül, hogy kincsének fénye csökkenne, bármekkora területet világít is be folytonos ragyogásával. Az ilyen könyv örökéző lámpás, amely akkor is tovább világít, amikor meggyújtója, az egyéni ész, már régesrég kihunyt.

A könyv azért is bizalmas jó barátunk, akivel intim viszonyban élünk, mert nemcsak magas eszményekhez emel s megvalósításukra sugalmaz, hanem a valóságos élet föltárásával hiszékeny gyermekségünkben ki is emel bennünket, realizmusával lelkünket hamvas, de sokszor ügyefogyott idealizmusából ki is ábrándítja: az emberek jóságát és gonoszságát, jó és rossz jellem-típusait, az *élet* sajátos helyzetét és sorsfordulatait oly gazdag és sokoldalú változatban tárja elénk, ahogyan jómagunknak élményeink alapján egyelőre nincsen alkalmunk közvetlenül tapasztalni. Mutogatja az élet sokféle tipikus értékirányát és szituációját: az emberek miért imádkoznak és káromkodnak, sírnak és nevetnek, segítenek és irigykednek, szeretnek és gyűlölnék, félnék és haragszanak, gyönyörködnek és fájdalomtól remegnek, jót tesznek és bűnöznek. Egy-egy nagy regény vagy dráma nyomán az emberi érzelmek és gondolatok, szenvedélyek és akarati aktusok gazdag skáláját éljük újra, az ember benső világának rejtekeibe hatolunk.

S ez lelkünknek jólesik, mert az olvasással úgy gya-

koroljuk és edzük, mint a tornával testünket. Ez biztosítja szellemünk friss látását, rugalmasságát, egészségét, sokirányú megfigyelő szempontjait és viselkedési biztonságát. A lelkünkre mélyen ható könyvet gyermekkorunktól kezdve sohasem tudjuk feledni. Ha egy kicsit magunkra elmélünk és befelé nézünk, egyhamar rájövünk, mi volt egy-egy könyvnek szerepe szellemünk fejlődésében, műveltségünk integrációjában, milyen új tényeket ismertünk meg belőle, milyen gondolati összefüggéseket épített bele a logika szilárd cementjével lelkünkbe, milyen események kultuszára gyűjtotta érzületünket, hogyan gyönyörködtetett s érezette meg velünk a szellemi gazdagodás örömét, mikép keltette fel becsvágyunkat, máskor meg hogyan korlátozta kellő mértékre önző vágyunkat, hogyan rázott a mások lelkének elemzése alapján önismeretre: te is ilyen vagy! Milyen jámborul, csendesen szunnyad a szellem a könyvben, s milyen hangossá tudja tenni, sőt forradalomba kergetni és átalakítani a világot. A könyv eszméket vet s gyakran hatalmas tetteket arat.

4.

A könyv az emberiség nagy szellemeit eleven barátunkká avatja, ha mindjárt testükben már évezredekkel ezelőtt elporladtak, vagy a jelenben nagy térbeli távolság választja is el tőlünk. Úgy társaloghatunk a régi gondolkodókkal, hogy kezünkben tartjuk lemásolt műveiket, akár hajdan falakra vagy agyagtáblákra vésték gondolataikat, akár papiruszra vagy pálmafalevéltre, pergamenre vagy rongyból készült papirosra írták. A csillagászok szerint a régen kihunytt csillagok fénye a világtér kimondhatatlan messzeségéből még csak most érkezik Földünkre: a régesrég meghalt nagy gondolkodók szellemének ragyogása is így győzi le az Idő távolságát s hatol el hozzánk. S milyen közegen át? Írásukon, könyvükön keresztül. Másolatban megőrzött, majd nyomtatott szövegükből mintha az élő ember szólna hozzánk. A papiroson megelevenedik s hangossá válik a betű. A könyv a gondolatoknak olyan sírja, amelyből ezek rögtön föltámadnak, mihelyt megértjük őket. A könyv fekete

soraiban be vannak balzsamozva mint a múmiák, és mégis a szellem eleven vére folyik bennük, mihelyt egy megérett lélek szeme rájuk tapad.

Micsoda hatalmas van ennek az olvasó s a gondolat-jelentéseket összefüggésükben felfogó emberi léleknek! Bármikor megidézheti az emberiség legnagyobb géniuszeit s minden különös szertartás nélkül azonnal beszédbe ereszkedhetik velük. Nem kell magát ezeknél a legmagasabb rangú embereknél előbb bejelentetnie, előszobájukban megilletődve várakoznia: tüstént elébe jönnek s szívesen fogadják. Sohasem kell félnünk, hogy drága idejüket elraboljuk: ők már az időn felül álló szellemi hatalmak. Hammurapinak a szociálpolitikai viszonyok egész sorát szabályozó klasszikus törvényeit úgy olvassuk, mintha szerzőjük nem a Kr. előtti XX. században élt volna Babilóniában, hanem ma uralkodnék rajtunk. A Biblia betűin évezredek nemzedékeinek lelke csüng, Homeros sisakrengető Hektóra úgy búcsúzik szemünkben Andromachétól, mint egy harctérre ma induló katona a feleségétől. Platónnál úgy társalgunk, mintha az athéni piacon dialógusainak egy-egy személye lennénk. Aristotelest úgy olvassuk, mintha a Lykeionban bölcselkedve vele föl és alá járnánk s előadása közben őt magát hallanók, hisz gyakran közbeszó ilyen kifejezéseket: «niint kifejtettem», «amint az imént hallottuk», sőt katedraélceket is mond. Cicero beszédeit forgatva, a római szenátuszban ülünk, majd leveleit olvasva mintegy családja tagjának érezzük magunkat. A középkori barátok legendái és himnuszai ma is áhítatra hangolnak minket. Minden kor és nemzet örök emberi lelkét segít a könyv megélnünk és magunkba szívünk: a Föld felett lebegő sokezeréves emberi szellemet. A könyv a szellem erejével évezredek távolságát betölti, a legkülönfélébb korokat és népeket egy nagj/ közös szellemi egységbe zárja: az egyetemes humanitás időfeletti öre.

Ilyen szerepet játszanak elsősorban a *klasszikusok* művei. Servius Tullius római király a legelőkelőbb polgárokat, akik az első társadalmi osztályba tartoztak, *classici-mk* nevezte. Ma a klasszikusok a szellem birodalmának első polgárai, akik az Idő nagy történeti rostáján

keresztülmentek s a halhatatlanságba emelkedtek. Minden korban modernnek maradnak, mert szellemük örök igazságokat áraszt. Éppen az Idő avatja a klasszikusokat időtlenné. «Minden kornak megvan a maga könyve» — mondja a Korán. Hozzátehetem: minden könyvnek megvan a maga kora, amely ennek sajátos szellemi alkatát kifejezi. De a klasszikus könyv, ha a maga korának történeti légkörét és szellemét leheli is, ennél jóval több is: időtlenül minden kor fölött is áll, mert az emberek és dolgok örök lényegének, *idea*-jának biztos látója és kifejezője. Emiatt a metahistóriai jellege miatt minden kor, minden nemzedék a biztonság sajátos érzésével veszi kezébe s áhítattal csüng rajta. A klasszikus könyvek szerzői látszólag saját koruknak rótták le kiváló tehetségük tartozását, de ezzel minden kor számára is éltek: az utókort is szolgálják: *the servants of posterity* (Bacon), A könyvnek mindig nyitott ajtaján a lelki emelkedés és tanulság biztos reményében lépünk be Sophokles, Platon, Szent Ágoston, Dante, Milton, Shakespeare vagy Goethe fényes gondolatvilágába. Ezek és a többi klasszikusok nem felszínes zurnaliszták, akik a napi és egyszeri mulandóságokhoz tapadnak, hanem aeternalisták, akik örök jelentésekre függesztik szemüket: a világ és az élet állandó lényegét szemlélik.

A tudományban nagy szerepe van a legújabb kutatások eredményeit tartalmazó műveknek. A szépirodalom terén azonban úgy érezzük, mintha a régiek jobban és biztosabban elégítenék ki szellemünket: az Idő szigorú bírálatát kiállva, örökké újak maradnak s fölényesen ölelik át a Múltat, a Jelent és a Jövőt. A múltban elevenen szemlélik a Jelent s a jelenben a Múltat: mindkettő alapján pedig a Jövőt. Ezért a klasszikusok minden emberöltő kortársai. Innen van, hogy ha valóságos kortársaink igazságtalanok, gonoszak, gyűlölködők, ostobák, kicsiben és nagyban, alattunk és fölöttünk az élet önző imperialistái, előlük a klasszikusok könyveihez menekülünk, amelyek az emberi nem legnagyobb szellemeit zárják bele piciny fekete betűikbe. Amikor a Jelen keresztjét hordozzuk, lelkünk a Múlt nagy géniuszainak szellemi ölen pihen meg. Kihűltnek látszó, de örökkön pünkösdi tűzű szel-

lemük úgy gyűjtja meg lelkünket, mint fáklya az elaludt fáklyát. A *lux veritatis* fényénél, amely a klasszikusokból felénk árad, elhalkult szellemi érverésünk mindjárt gyorsabb ütembe kezd.

Minél magasabb rendű a kultúra, annál több és jobb a könyv, annál fokozottabb a klasszikusok tisztelete. De az írott, látható nyelv — hangzik a panasz — elnyomja a hallható nyelvet, a közlés látási képe a nyelv hallási benyomásait, a nyomtatott betű jelrendszere az előbeszéd sokkalta kifejezőbb és árnyalatokban gazdagabb fonetikáját. Mindig többen vannak a könyv kultusza nyomán, akik jobban és gyorsabban értik azt, amit olvasnak, mint azt, amit hallanak. Az előbeszéd ereje csökkenőben van. A nyelv optikája és akusztikája közt a megbomlott egyensúlyt helyre kell állítani. «Hallóvá kell tenni — sugallja Ravasz László — a világot, mert siketté lett a lelke!» Azonban ha igaz is az, hogy a hallott beszéd közvetlenebbül, mélyebben s gazdagabb együtt-hangzással markol a lélek húrjaiba, a *viva vox* mégis csak elrepül, s ha tovább akar élni és hatni, kénytelen betűkben, papíron már nem hallható, hanem látható formát ölteni. Könyvbe zárkózik, hogy szellemét ne csak a hallók kis körének, hanem mindenkinek s valamennyi későbbi kornak állandóan kinyithassa s elmegerjesztő hatását bármikor kifejhesse. Az élő szó holt könyvbe merevedik de eszméi folyton megelevenednek, újra fölgerjednek az elmékben és megtermékenyítik őket.

Egyáltalán nem minden könyv eleve barátom: *válogatok* köztük s nem a véletlenre bízom, kit tegyek meg igazi barátommá. Ehhez valami klki intimitás, belső rokonság, szellemi ráhangzás és egybeolvadás, kölcsönös megértés szükséges. Mondd meg, kik a barátaid, s megmondom, ki vagy: mondd meg, milyen könyveket szeretsz, s megmondom, ki vagy. A fokozatoknak egész rangsora van itt is, mint minden barátságban. Gyakran a könyvekkel is csak felületesen társalunk, kellemesen

szórakozunk, de aztán nem alakul ki szorosabb kapcsolat köztünk, lelkünk lapjának szélére kerülnek, nagyritkán jutnak eszünkbe. De ha egyesek közülök szorosan magukhoz láncolják is lelkünket s barátunknak érezzük is őket, megesik, hogy néha hűtlenségen kapjuk rajta magunkat: a legújabb könyv túlságosan megragad mai életáramával. Egyszerre csak észbekapunk: régi, már benső barátunk szelleme mégis csak szebb, előkelőbb és igazabb. A jó könyv hűtlenségünket türelmesen, csendes megadással elviseli: jól tudja, hogy úgylis visszatérünk hozzá. Nem tukmálja ránk hangosan tartalmát: halkan túri, hogy a vele merőben ellenkezőt is olvassuk. A könyvek birodalmának alkotmányában a legtisztább szabadság elve lakozik. Győzzön a jobb, igazabb és szebb: a selejtese az Idő rostáján úgylis magától kihull. A könyvek nem szellemünk felett hatalmaskodó ideokraták: nem rendelik el parancssal a világnézeti kényszert, az eszméknek kötelező azonosságát. Csak felvilágosítanak és sugalmaznak, de röstellenék hatalmi szóval a gondolkodás szellemi egységét mindenkiből kikényszeríteni. A szabadon választott jó könyv, amely szunyadó szellemi erőinket ingerli és kibontakoztatja, méltó igazán emberi mivoltunkhoz.

A könyvek megválasztásában már nemcsak a Múlt, hanem eleve a Jelen is benne rejlik: mai értékelésem, vágyam, törekvésem, eszményem, ennek megvalósítására feszülő akaratom. Könyveimben a Múlt tanulsága s a Jelen ideálja termékenyen ölelkezik s olvad egybe. Mert a könyvekben nemcsak tárgyi tartalmukat, hanem önmagunkat is olvassuk: az olvasás én-ünk lelki sugarainak folytonos belevetítése a könyvbe. Ezért mondhatja Pascal: «Nem Montaigne-ban, hanem magamban találok meg mindazt, amit benne látok». Ezért van igaza a római költőnek: «Ahogyan az olvasó felfogja, olyan a könyvnek a sorsa: *pro captu lectoris habent sua fata libelli.*»

Barátaim, a könyvek, bár fizikai testük szememben mindig ugyanaz, szellemi arcuk s lelki akusztikájuk mégis folyton változik. S ennek jómagamban rejlik az oka: ahogy lelkem folyton új jelentésekkel, szempontokkal és kategóriákkal gazdagodik, a könyv jelentésalkatából is mindig más és más mozzanat domborodik elém élesebb

szellemi hangsúllyal és teltebb színben. Van még diákkoromból egy Madách-könyvem. Ebben különböző színű ceruzával húztam alá azokat a gondolatokat, amelyek szellemi fejlődésemnek egymást követő fokán *Az ember tragédiájá*-ból erősebben megkaptak s gondolkodásra készítettek. Más eszméket jelöltem meg benne ifjúkoromban, másokat a férfikor küszöbén, és ismét más gondolatok ragadnak meg sugalló hatással ma, egy éveinek sok tapasztalata és gondolkodása után. A piájbászoknak különböző színű szemcséi mintegy jelképezik szellemi fejlődésem geológiai rétegeit. Szellemi érettségünk és érdeklődési irányunk határozza meg mindig a könyvek jelentés-reliefjét. A könyveknek ugyanazok a gondolatai különböző hangon szólnak meg, aszerint, hogy milyen hangon szólítjuk meg őket.

Minél öregebbek leszünk, barátainkat annál nagyobb gonddal és óvatossággal választjuk meg. Így vagyunk korunk haladtával a könyvekkel is. Fiatalságunkban hajlamosak vagyunk arra, hogy mohón mindent összeolvassunk s magunkra vonjuk Seneca dorgáló szavát: «A sok könyv szétszórja az elmét: *distrahit animum librorum multitudo*». De amikor érezni kezdjük, hogy nem sok időnk van hátra, a mulandóság tudata nagy pusztítást visz végbe a kezünkbe kerülő új könyvek között: értékmérő kritikánk mind élesebbé válik, mindjobban csak a klasszikusok elmefénye vonz bennünket, a végigolvasott könyvek száma egyre kevesbedik, sokat egyhamar eldobunk közülök. Sibylla kilenc könyvéből hat, majd Tarquinius Superbus kezében végül három marad. Annál drágábbak, minél kevesebb marad belőlük. A megmaradt keveset aztán éltünk fogytáig lelkünk legmélyén őrizzük, úgy, ahogy a római állam a Sibylla-könyveket szent kincsként Juppiter capitoliumi temploma alatt egy üregben a legnagyobb állami méltóságok, volt konzulok és prétorok felügyelete alatt őrizte. Ezek voltak arómai szellem koronaörei.

6.

Melyik könyv a legjobb barátunk? Az, amely *önálló gondolkodásra* leginkább készítet, legtöbb gondolat fájját

okoz, elménket új termékeny irányba továbbmozgatja, friss, addig nem látott összefüggéseket láttat meg vele,, az eszmék kivásott kátyúinak kultuszából kiemel bennünket. A könyv nem arra való, hogy sugalmával elménket megfossa az önálló gondolkodástól. Kern szabad megengednünk, hogy a könyv lelkünknek olyan csapóajtaja legyen, amelyen át én-ünk kiessék önmagából: meg kell vele szemben őriznünk önállóságunkat és eredetiségünket. Madáchnak Ádám-Keplere erre figyelmezteti tanítványát:

Fogd hát e sárgult pergamenteket,
E főliánsokat, miken penész ül,
Dobd tüzre mind. *Ezek feledtetik*
S,aját lábunkon a járást velünk,
És megkímélnék a gondolkodástól.
Ezek viszik múlt századok hibáit
Előítéletül az új világba.

Annál mélyebb és maradandóbb gyökeret ver lelkünkben egy könyv, minél jobban ingerli problématudatunkat, minél több alkalmat ad arra, hogy a gondolat viszonyok világos átlátásának akadályait legyőzzük. Az igazi jó könyv nemcsak simán gördíti tovább gondolatainkat a logika kerekein, hanem kínos elmevívódást, belső küzdelmet is okoz. A könyv elmélyedő olvasása mint megértő és továbbgondoló szellemi tevékenység, sohasem könnyed lebegés a komoly fejtörés és a kellemes gondolatjáték között. A mélyjárású könyv szerzőjének lelke, amikor művét írta, égett az igazságért. Ezért most is éget: problémáinak gyötrő tüzével a mi lelkünket is perzseli. Kérdésével elménknek *gondot* okoz: s ebből a gondból támad a *gondolat*. Ez a két szó nem hiába fakadt közös töről. S mekkora a szellemi gyönyörünk akkor, ha végre a gyötrő szellemi gondnak, a lélekre boruló kérdésnek köde eloszlik s az igazság hajnali fénye lelkünk látóhatárának szélén egyszer csak fölpirkad: *numen adest*.

Nem az az igazi barátunk, akivel felületesen, egyik dologról a másikra hirtelen szökkenve s könnyedén kacagva társalgunk, hanem az, akivel egy-egy tárgyba elmélyedünk, rajta elménket csiszolva vitázunk, egymás nézeteit őszin-

tén kicseréljük, még akkor is, ha merőben ellenkeznek egymással, anélkül, hogy minket, a vitázó feleket, hajbakapatnának. A könyv is olyan barát, amely sohasem tud féltékeny vagy irigy ellenségünké válni, még akkor sem, ha tartalmával szemben a mi gondolatunk arat is diadalt. Első pillanatra viszont, *mikor* olvasni kezdjük, néha úgy tűnik fel, hogy mint veszedelmes ellenfél hadat üzen a mi gondolkodásunknak. Jobban belemélyedve azonban nemsokára azt érezzük, hogy elménket a helyes útra tereli s megrögzött balítéleteinket szertefoszlatja. Ekkor a kölcsönös rokonérzés melege áraszt el bennünket: új kitűnő baráttra tettünk szert. Titkos befolyást gyakorol ránk, amelyet sokszor észre sem veszünk.

Nem hisszük, hogy segítsége mindjárt kész költővé, történésszé, jogtudóssá, fizikussá vagy filozófussá emel, de ehhez a szellemi utat fokozatosan egyengeti, lelki hajlamainkat ilyen irányban neveli, amint a latin mondja: kihúzza, *e-ducatur*. Csak a felületes lelkek gondolják, hogy egy könyvet átfutva, mindjárt meg is emésztették, szellemi birtokukba ejtették. Az ilyen sznobok a szellem mókusai: feltörik a fenyőtobozt vagy a diót, a belét kieszik, a héját ledobálják. Pedig a héj kemény logikai ereje tartja össze a gondolatokat. Evvel már nem törődnek. Ha dús-kálkodunk, sőt dorbézolunk is a könyvek szellemi lakomáján, mindig szeges gondunk legyen arra, hogy a szellem fogásai kellő sorrendben és összefüggésben következzenek egymás után: folyton a logika fékező kritikai önuralmát és rendszerező munkáját gyakoroljuk. Az az igazi termékeny olvasó, akinek elméjében eleve szilárd és gazdag kategóriarendszer lakozik: bármit olvas, tüstént valamely kategória alá tudja fogni s a logika cementjével ide beépíteni. Ez egyben az olvasott tartalom tartós emlékezetbeli megmaradásának s tetszésszerinti fölidézhetőségének is igazi biztosítója. A monda szerint Platon elmenve Aristoteles háza előtt, ezt mondta: «A sokat olvasó háza» (*oikos anagnóston*). De ez a sokat olvasó Aristoteles egyben a legnagyobb rendszerező tudós is volt: óriási tudományos anyagot gyűjtött ugyan össze, de ezt mindig elvek szerint rendezte s logikai egységben látta. Ezért mondhatta róla Dante: «vezére mindazok-

hak, akik tudnak». A rendszeres, mindent folyton a megévő tudás egységes egészébe integráló olvasás példájaként emlegeti Spencer Herbert önéletrajzában nagy fiziológus barátját, Huxleyt: *omnivorous reader*-nek, mindent faló olvasónak nevezi, de olyannak, aki a sok olvasott anyaggal szemben mindig megőrzi fölényes önállóságát.

Ha hiányzik belőlünk a szellem kritikai önállósága s válogatás nélkül gyenge könyveket is garmadával olvasunk, szellemi vegetáriánusokká zsugorodunk: hiányzik majd belőlünk a gondolkodás alkotó ereje, mert gyengén táplálkozunk. Viszont a kiváló szellem, ha silány könyvek közé kerül, úgy érzi magát, mint a sas verebek és csirkék társaságában. A mindent csak úgy átabotában össze-vissza olvasók a szellemnek örökké bolyongó, sehol letelepedni nem tudó nomádjai. S ha néha már úgy látszik, hogy tartósan letelepednek s bizonyos irányú könyvek ott-honában állandó sátrat ütnek, akkor is egyhamar kitűnik, hogy a szellem háztartásának mindent csak éppen megkóstoló konyhakuktái. Az egyremásra kritikátlanul sokat olvasó csakhamar a szellem impresszionistájává vedlik át: ha a legújabb könyvből pár lapot olvas, már nem osztozik saját véleményében, a könyv pillanatnyi sugalma tüstént kiforgatja addigi meggyőződéséből. Az ilyen olvasótípushoz tartozókra valóban illik az erős-es?ű Hobbesnek szava: «Ha annyit olvastam volna, mint mások, olyan ostoba maradtam volna, mint ők.» Az a jó olvasó, aki minden széleskörű tanultsága ellenére megmarad a józan ész naturalistájának, akinek jelszava: *sapere aude*, merj a magad *eszén* járni. Nem él benne a nyomtatott vélemény túlzó tisztelete: nem bútorozza be lelkét idegenből vett divatos eszmékkel.

A lélek természetes egészségét megbontja, ha a könyveknek egyoldalú szeretete s az olvasásnak mohó szenvedélye az életnek közvetlen friss látását és megfigyelését zárójelbe rekeszti. Ha a puszta könyvtudás az élet tudása fölé kerekedik, az ösztönös gyakorlati érzéket megrontja, az embert könyvmollyá szűrkiti. A merő papirostudás sohasem pótolhatja az életből fakadó bölcseséget: az élet könyvét is kell forgatnunk. A sok könyvismeret, az

agyonolvasottság az életben az embert fontoskodóvá, tudálékossá, kicsinyeskedővé, akadémikuskodóvá, nagyképűvé, félszeggé, szörszálhasogatóvá és vaskalapossá törpíti. A folyton csak szobájába zárkózó és olvasó ember lassankint ügyetlenné, szögletessé, gyámoltalanná, rugalmatlanná, alkalmazkodóképességnélkülivé válik. Fokozatosan idegenné lesz számára a tarka és változatos életnek irracionális mozzanatokkal teli gyakorlata, amely könyvekből meg nem tanulható: nem tudja a célokhoz a kellő eszközöket mérni, ezek arányát eltalálni és kiegyensúlyozni. A gyakorlati élet emberei előtt egyoldalú «doktrinerré», velőtlen és erőtlen figurává fordul, aki folyton a könyvekre hivatkozik s az ész józan ereje helyett mások véleményét idézi. Az ilyen ember elméje fokozatos *déformation professionnelle*-ben szenved: ahogy az atlétának izomrendszere, akkép a mindig csak könyvhöz tapadó olvasónak eszejárása eltorzul.

A könyvekbe való örökös temetkezés eltávolít a konkrét, ösztönösen zajló élettől: ebbe már nem tudja magái az agyonolvasott ember beleélni, benne örömét találni mert örökön csak olvasmányainak külön világában él ahol felhőt ölel Héra helyett. S ha mégis bele akar nyúlni a valóságos élet folyásába, ügyetlen és sikertelen: a2 embereket nem érti vagy félreérti, ezek meg nem értik vagy félreértik őt. Erre a balsikerre idegenkedés, sől utálat szállja meg a könyvmolyt a gyakorlati tevékenységgel s az emberekkel való érintkezéssel szemben: ezl egyenest élete megzavarásának és eltorzításának érzi így aztán még csak fokozódik az emberekkel való bánni nem tudása és különc, bogaras híre. A világot könyve alapján csak gondolkodva szemléli s nem tud cselekedni. A könyvek túlzó szeretete az életben csődöt mondhat vele. De gyakran megfordítva is áll a dolog: éppen a gyakorlati életben való gátoltság-érzés, elégtelenség és sikertelenség miatt menekül a könyvek világába.

Könyv és élet természetesen kiegészítik egymást a könyvet jobban értem az életben való forgás és szemlélet alapján, s az élet körülöttem zajló áramát pedig a könyv alapján. Mind a kettőre szükség van. Az, aki folyton csak olvas, lassankint nem a dolgokban, hanem

csak ezek sápadt fogalmaiban s másodlagos képeiben tud gondolkodni: elvonásaival a színezt is szürkére festi. Az elvont fogalom azonban nem léphet az eleven szemlélet helyébe s ezt nem pótolhatja. A csak könyvekre támaszkodó, a meleg valóságot mindig fogalmakba behűtő lélek az absztrakció imperializmusának gó'g'jébe esik: nincsen kapcsolatban a valóságos dolgokkal, hanem csak a szavakkal, ezek pedig a dolgokat csak képviselik és helyettesítik. A merőben elvont gondolkodású könyvember lelkében a gondolatok eszményi világa és a valóságos világ között súlyos ellentét feszül. Ezt az ellentétet a XVI. századnak szemléletes olasz gondolkodója, Bruno Giordano, amikor a wittenbergai egyetem tudósaitól búcsúzik, ezzel a paradoxonnal fejezi ki: «Minervát látni annyi, mint megvakulni; csak általa tudni annyi, mint balgának lenni.» Ádam-Kepler is *Az ember tragédiájában* élesen kifakad a merő fogalmi tudás ellen, amely a valóság helyett a pusztá könyvből táplálkozik:

Miért tanulnád mindig, hogy mi a dal,
 Minő az erdő, míg az élet elfoly
 Örömtelen poros szobafalak közt.
 Hosszúnak nézed-e az életet,
 Hogy sírodig teóriát tanulsz?

Ha szüksége van is a könyvnek az életre, hogy a valóság eleven szemléletével töltekezzék, az életnek is szüksége van a könyvre, hogy ez megihlessen, szabadon zuhogó áradatát fogalmaival korlátok közé szorítsa, kategóriarendszerének hálóját az élet fölé feszítse, hogy sokszor irracionális rendtelenségét rendbeszedje. Velőskkal énekel Babits Mihály, a *poéta doctus*, ilyen himnuszt a könyvről:

Ó ne mondjátok azt, hogy a könyv ma nem kell,
 hogy a Könyvnél több az Élet és az ember:
 mert a Könyv is Élet, és él, mint az ember —
 így él: Emberben Könyv s a Könyvben az Ember.

Az, aki a könyvét szereti, személyes, intim viszonyban él vele. Büszke arra, hogy az övé és nem másé. Egyéni tulajdonjogát féltve őrzi. Ennek az érzésnek kifejezése az *exlibris*, magyarosan: *könyvcímer*. ősi formája a tulajpont jelző pecsét vagy bélyeg. Már a Kr. e. VII. században Asszurbanipal király Ninivében az asszír-babilóniai irodalmi szövegeket tartalmazó hatalmas könyvtárának agyagtábláira egyforma pecséttel belényomatja mintegy exlibrisét: «Asszurbanipalnak, a mindenség királyának tulajdona». A középkori kézi rat-könyveken is sokszor ott találjuk a könyv tulajdonosának nevét. Később a könyvek bőrtáblájára a könyvkedvelő rásajtoltatja címerét, sőt saját arcképét (*super exlibris*).

A XV. század végétől kezdve a külön beragasztható könyvcímer kezd divattá válni, a mai értelemben vett exlibris, főképp a családi címer formájában. A késő renaissance korában már olyan kiváló művészek is rajzolják az exlibrist, mint Dürer Nürnbergben, Cranach Halléban, Holbein Velencében és Bázelen. Rubens és tanítványai számos könyvcímer szerzői. Az exlibrisek rendszerint szoros kapcsolatban maradnak a tulajdonos személyével: ennek hivatását, kedvtelését, világfelfogását fejezik ki vagy jelképezik allegóriáikkal, figuráikkal, díszítéseikkel. Nyomon kísérhető bennük az egyes korok általános művészeti stílusa is. Igen gyakori szimbólum a halálfej, a csontváz, a sírhalom, a tört oszlop: minden mulandó, csak a szellem örök, amely a könyvekben ver sátort magának. A kultúra egyetemes fejlődésével egyrt fokozódik a könyvek szeretete, egyre növekszik a bibliophilek száma, egyúttal a könyvcímerek kultusza. A XIX század végétől kezdve az exlibris sok kiváló grafikus művész munkatere.

Legszemélyesebb jellegű a régebben divatos portrait-exlibris: a tulajdonos arcképe. Ilyen a XVIII. százac végén Cornides Dánielnek, a pesti egyetemi könyvtái őrének, a fáradhatatlan kézirat- és könyvgyűjtőnek exlibrise, aki többek közt fölfedezi a róla nevezett Cornides-kódexet, Ráskai Lea margitszigeti dömés apácának 1510

és 1521 közt készült, prédikációkat és legendákat tartalmazó magyar kéziratát. Könyvcímere sok példányban megörökítette komolyan elmélyedő, tudós aszkéta arcát, értelmet sugárzó magas homlokát, amely a II. József korabeli pedánsan elrendezett kontyos parókában folytatódik. Ha nem szöknék szemünkbe képe alatt neve, akkor is tudnók, hogy egy egész életét a könyvekre rátevő tudósnak mása. Nem hiába egyik főműve a *Bibliotheca Hungarica* (1792).

Ugyancsak a könyvbarátnak könyvei iránt érzett belső viszonyát fejezi ki könyvtárának interieur-ábrázolása, a környezet tájképe, a könyv szellemi jelentőségének allegóriája. A könyvcímer jelmondata sokszor a tulajdonos világnézetének kifejezése. Zrínyi Miklós, a hadvezér és költő, Török Áfium-ának jelszavával: *Sors bona, nihil aliud* (jószerencse, semmi más) díszített heraldikus exlibrisét. Washington Chippendale-stílusú könyvcímerének jellemző jelmondata: *Exitus acta probat* (az eredmény igazolja a tettet). A könyvcímernek gyakori antik mélabús mottója: *ars longa, vita brevis* (a tudomány hosszú, az élet rövid): mennyit szeretnénk még olvasni, de ennek életünk kurtasága útját állja! A könyvek szenvedélyes szeretője nem szívesen adja kölcsön barátainak könyveit, ezért rajzoltatja exlibrisére a riasztó szót; *nunquam amicorum*. A könyv tulajdonjogának féltékeny őrzése sugallja a régi jelmondatot: *Hic liber est meus, testis est Deus*: ha ismered Istened, el ne lopd a könyvem. Vagy: *Si nomen quaeris, illud referis*: fordíts három levelet, megkapod a nevedet.

8.

Milyen szerények a könyvek, ezek a mi jó tanító-mestereink és barátaink: a fal mentén polcokon húzódik meg nagy sokaságuk, hogy mindig velünk lehessenek, mint a szoba lelke, ahogy Cicero nevezte. Néha évekig feléjük se nézünk, ha nincs szükségünk rájuk. De ők rendületlenül sorban őrt állanak, helyükön maradnak, mint a jó katonák, por lepi be homlokukat, nem törődnek vele. Akkor sem durcásak, ha kihúzzuk és egymáshoz csap-

kodjuk őket, mert tudják, hogy csak azért részesülnek pillanatnyilag ebben a durva bánásmódban, hogy aztán szellemükkel annál tisztábban töltekezhessünk.

Hogyan változott *testük* anyaga és alkata idők fobyamán! Valamikor fatáblák kötege volt. Az Iliásban Bellerophon kétrétű fenyőtáblára írt sorokat visz Lykia királyának (VI. ének, 168.). Az egyiptomi könyv a papirusz-növény beléből készült vászonkülsőjű lapok tekerese. Ezt a görögök *biblos*-nak, a rómaiak *charta*-nak nevezik. A *liber* szó eredetileg faháncs. Az íróanyagnak fából való eredetére utal a gót *boka*, az angol *book*, a német *buch*: mind bükkfát jelent. A magyar *könyv* szónak írott alakja először egy Mátyás király korabeli szó jegyzékben fordul elő. Nyelvészeink valamely török nyelvből, főképp az újbúrból származtatják, amelyben a *küin* tekercest jelent.

Az asszírok és babilóniaiak agyagtéglába vésték ékszerű betűiket s «könyvük» ilyen égetett téglák sorozatából állott. A kínaiak bambusznádra karcolták írásjeleiket s ezek kötege náluk a könyv. A rómaiak már a papiruszon kívül állati bőrből készült pergamenre is írtak s ez a könnyen romló papirusznál sokkalta inkább időtálló anyag válik a középkori könyv testévé. Ma aligha gondolunk arra, hány száz birka bőrébe került az antik klasszikus írók, a biblia vagy az egyházatyák teljes szövegének pergamenre másolása. Igen nagy alakú volt eleinte az egyiptomi papirusztekercs; később kisebbre metszették, hogy könnyebben kezelhessék. A középkori pergamenből készült könyv is — fatábláiról *codex*-nek nevezték — hatalmas testű volt s rézkapcsok tartották össze. De mit ki nem talált a könyvszerető ember, hogy a könyv kisebb, szebb és kézbeillőbb legyen: a birkák méhéből kivágta a még napvilágot nem látott báránycákát s ezek finom bőrét, a «szűz pergament» használta fel íróanyagul. A könyv ebből az anyagból vékony és kecses formát öltött.

A rongypapirozt a kínaiak nyomán az arabok találták fel, akik Bagdadban már a VIII. század végén, Spanyolországban pedig a XII. században papirosmalmokat építettek. Bolognában már 1200 táján volt papirosmalom.

A könyvnyomtatás elterjedésével, főképp a reformáció idejétől, ez a len- és kenderrongyból készült olcsó papiros demokratizálta a könyvet, a könyv pedig a kultúrát. A papiros lehetővé tette a kislakú könyveket. A XVI. század elején már a velencei Aldus Manutius a klasszikus írókat nyolcadrét formában adja ki, hogy könnyen kézben tarthatók legyenek. Korrektora olyan nagy tudós, mint Erasmus: csakhogy ne éktelenítse el a szöveget valami sajtóhiba! Ma is a philobiblosnak legnagyobb gyönyörűsége az amsterdami Elzevir-nyomda sok remek kistestű könyve.

Már a görögöknél, később a rómaiaknál a könyvtár az előkelőbb házak természetes tartozéka. Híres magánkönyvtára van Cicerónak, Varrónak, Atticusnak, Caesar-nak. Valerius Martialis, a költő, így üdvözli Julius Martialisriak könyvtárát, amikor kacér műzsájának egyik Újabb termékét küldi ajándékba:

Könyvestára a kedves nyárilaknak,
 Honnan szép a kilátás városunkra,
 Szűz költői művek között ha kaphat
 Egy kis helyet az én dévaj Thaliám,
 Helyezd el legutolsó polcodon bár
 Hét könyvem, melyeket mostan menesztek
 A szerző kalamuszának nyomával.

*(Csengery J. fordítása.
 Epigr. VII. 17.).*

Mint minden nemes emberi érzés, a könyv szeretete is gyakran elfajul, eredeti céljától eltér, meleg élményjellegéből kivetkőzik, a hiúság külsőszerű eszközévé silányul. Már Seneca élesen gúnyolódik a nagyképű és előkelősködő, az ugorkafára fölkapaszkodott plutokrata könyvgyűjtők fényűzésén, akik cédrusfából elefántcsonttal díszített könyvszekrényeket csináltatnak, a könyveket válogatás nélkül belerakják, de sohasem olvassák. Szemükben a könyv is csak lelketlen bútordarab, merőben fényűzési tárgy, pusztán presztizskellék. Célja csak a szoba díszítése és a műveltség látszatának fölkelte: olyan szerepet játszik, mint a finom és drága korinthusi váza.

Úgy jellemzi már tüzetesen Seneca a könyvvásárló római sznobok lelki alkatát, mintha csak éles szeme ennek ma burjánzó törzsalakját szemlélné.

A középkorban a könyv pergamen-lapjait remek iniciálékkal, művészi miniatűr-képekkel, lap- és záródíszekkel, fejlécekkel, keret díszítésekkel évek munkája árán teszik szebbé s a tartalomhoz méltóbbá. A kolostorokban egész festőiskolák támadnak, amelyek éppen nem takarékoskodnak az arany- és ezüsfestékekkel sem. A könyv tábláit arany- és ezüst domborművekkel, drágakövekkel, gyöngyökkel és zománcos képekkel díszítik. Egy-egy ilyen könyv jelentékeny birtok árán cserél gazdát. S mit ki nem talál a XV. századtól kezdve a renaissance könyvkötő művésze, hogy szépségeszményét a könyvre is rá-sugározza! Művészi leleményét erősen sarkalja a könyveknek a humanizmus korában föllendült szeretete s a könyvgyűjtőknek ebből folyó rendkívüli áldozatkészsége. A renaissancenak bibliomániába eső V. Miklós pápája, aki a vatikáni könyvtár alapjait megveti, a legelső művészek-től dekorált könyvekért minden árat megad s ebbe anyagilag majdnem tönkremegy. Hollós Mátyás királyunk könyvtára, amelyre rengeteg pénzt költ, oly gazdag, Hogy a Mediciek és Sforzák is másoltatnak belőle, Urbinc hercegének pedig egyenest mintául szolgál. Milyen fejlett művészi értékű Mátyás udvarában az arany pöttyökké] vagy gyöngyökkel díszített bőrkötés és selyembársonykötés technikája a Corvinák sok ezüstveretével és csatjával!

A könyv már külső testében pontosan kifejezi a kor-nak uralkodó szellemét és művészi stílusát. A könyvnek éppúgy megvan a maga stílusa, mint az épületnek vagy a bútornak: a könyv is mindig belesimul a kor uralkodó ízlésébe s esztétikai jelentésalkatába. Velence renaissance-stílusban, Hollandia barokkban, Párizs a XVIII. században rokokóban, majd újklasszikus szellemben, Németország a XIX. század első felében biedermeier-modorbar köti és díszíti könyveit. A művészi fantázia és a könyv szeretete ölelkezik a XVII. századnak francia *à la fanfares*-könyvkötési stílusában a szalagfonadékok közelből kihajló csigavonalaival; a *pointelle-stílusban*, amely a

díszítmények filigrán körvonalait kipontozva szökteti szemünkbe, vagy a XVIII. század *à la loiseau*-stílusában, amely a sarokdíz finom vonalai között kis csicsergő madarat hintáztat. S milyen megkapó a hollandus nyomónálunk Kolozsvárott, Debrecenben és Nagyszombatban kifejlődött régi magyar virágdíszes stílus: sajtyszerű jellegét a sok szekfü és körömvirág adja meg. És micsoda formagazdagság és színpompa ömlik el a modern könyvön. Könyvállványunk polcai a szívárvány minden színében sa formák dús változatosságában pompáznak.

9.

A könyv nemcsak az egyén, hanem rajta keresztül a nemzet kultúrájának, lelki emelkedettségének, szellemi látóhatára tágításának, tudása és érzülete elmélyítésének is egyik csendes, de leghatékonyabb munkása. A könyv a műveltséget demokratizálja, amikor bárkit, a legalacsonyabb társadalmi rétegbe tartozó embert is, a szellem arisztokráciájának közelébe emeli, ennek szellemi kincseiben korlát nélkül részelteti. A jó könyv a kiváló emberek nagy szellemi öröksége minden későbbi nemzedék, nép és társadalmi réteg számára: olyan örökség, amely fölött ezek az örökösök nem kaphatnak hajba. Mindenkié: az örökbe hagyott szellemi tartalom nem csökken, hanem folyton növekszik, annál inkább, minél többen részesednek benne. A társadalom fejlettségi fokának egyik ismertetőjegye a mind nagyobb könyvszükséglet és egészséges olvasás-szomj, a jó könyvnek mint szellemi fogyasztási cikknek mind nagyobb mennyisége. Minél több és jobb könyve van egy országnak, annál nagyobb a lehetősége annak, hogy a nemzet fiai minél több és igazabb tanítómesterre és jóbarátra tegyenek szert.

Erre manapság különösen szükség van. A mai emberek jókora része folytonos ingeréhségben szenved: a birtokában lévő szellemi tartalmakba való elmélyedés helyett mindig új és gyorsan változó érzéki ingerre vágyik, amilyen a színház, a mozi és a rádió. Csak inger kell neki, amely a jelen pillanatban lelkét megkötözi és elfoglalja: mindegy neki, hogy a színház, a mozi vagy a regény

detektív-történetet vagy szerelmi tragédiát zúdí-e reá, hogy a rádió ájtatos oratóriumot, zenés bohózatot vagy sikamlós operettet, Bachot vagy Strauss Johannt muzsikál-e. A tudásszomjat is az ingerszomj pótolja: ez pedig az embert képtelenné teszi az igazi elmélyülő gondolkodásra és érzületre. A sokirányú, pillanatnyi impressziókkal töltekező modern ember mindent tud már, csak az ábécét felejtí el. Kapkodó és hiányos szellemi táplálkozásán csak a jó könyvek szeretete és rendszeres olvasása tud segíteni. Elsősorban a nemzeti klasszikusoké. Az ő szellemüknek kell megújulniok örökösen az egymást felváltó nemzedékek elméjében, ők tartják össze az átörökített nemzeti hagyomány és értékfelfogás közösségével a nemzet újra és újra fölsarjadó fiait: ők a nemzeti szellemnek összetartó történeti sarok vasai.

A magyarságnak századokon át, hogy fönntarthassa és megvédje magát, inkább a kard, mint a könyv forgott a kezében. Mihelyt azonban a törökvész és a nemzeti fölkelések vihara elült, a könyvet is lassankint megszeretni kezdte. Kármán József, úttörő művelődéspolitikusunk, a XVIII. század utolsó éveiben *A nemzet csinosodásában* még így jellemzi a magyar nemzetnek a könyvhöz való viszonyát: «Kegyetlenség nélkül talán nem is lehet szemére vetni hazánknak az olvasás iránt való hidegségét. Hogy ez a hidegség nagy, hogy a könyv a háznál nálunk legutolsó jószág és ennél kedvesebb egy játékkártya vagy egy üsző, azt fájdalmasan látjuk, akik hazánkat esmérjük. De idegen, esméretlen, járatlan világot talál az olvasó lefordított könyveinkben, örök igazság az, hogy nem szereti az ember, ami reá nem tartozik; ami közelebb illető, az vonzza magához; a reá illő, néki használó igazságokat keresi. Kicsinosodott (kiművelt) ész kell ahhoz, hogy a közönséges s széles terjedésű igazságokat kedveljük; a gyermek olvasónak és gyermekded nemzetnek közel kell találni az igazságok mellett az *utile*-t vagy *dulce*-t, mert azokat messze nem tudja keresni.»

A XIX. század elején a magyar lélek kényszerű elmaradottságának tudatára ébred. Ez az ébredés először az irodalomban hallatja szavát, majd ennek nyomán a

politikában. Kazinczynak s másoknak izgatására hatalmas Szervezkedő és lelkesítő munka indul meg: a magyar irodalom fejlesztése nagy nemzeti célként ragyog előttük, A. költő és író prófétának érzi magát, akinek legfőbb szent kötelessége a nemzeti gondolatot szolgálni, a magyarság lelkét ébrentartani és nevelni, az irodalom gyökereit a valóságos életbe eresztetni s ezzel a nemzet életét formálni. Nyelvünket viszonylag rövid idő alatt fordulatokban meggazdagítják, plasztikusan kifejezővé avatják, a finom művészi feladatokra alkalmassá formálják. Amikor Széchenyi, a legnagyobb magyar, a század húszas-harmincas éveiben a nagy politikai, társadalmi és gazdasági reformokat megindítja, már modern, európai színvonalú szépirodalmunk van, már Vörösmarty csodás nyelv-géniusza végleg megteremtette a költői nyelvet s a legváltozatosabb húrú lanton énekel. A nemzeti lélek eszményeit és törekvéseit, másfelől a kor egyetemes gondolatait irodalmunk egyformán lehele. A romantika lendületes korszaka után, amelynek vezérműfaja az eposz, az általános demokratikus koráramlat közepett Petőfi lángelméje új, népies hanggal, új tárgyakkal és indítékokkal tereli új utakra a magyar lírát. Ugyanekkor Arany epikájában csodálatos plasztikai erővel tör elő a magyar nép sajátzerű nemzeti egyénisége, érzés- és gondolatvilága, egyúttal nyelvének zeneisége. A magyar lélek mint ilyen irodalmában, könyveiben önmagára talál: most már nem idegen mintákat utánoz, hanem minden ízében fajszerűen magyarrá válik. A század közepe felé megszületik a magyar történeti és társadalmi regény, amelyet aztán a legnagyobb magyar mesemondó, Jókai tesz igazán nemzeti zamatúvá. A magyarság alkotmányvédő küzdelme a latin nyelvű retorikával szakítva, megteremti Kölcseyben a magyar művészi szónoklatot, s ennek nemsokára világmestere Kossuth Lajos. A század harmincas-negyvenes éveiben, történetünknek ebben a ragyogó korszakában, amely pár évtized alatt századok mulasztását lázasan iparkodik pótolni, Széchenyivel — mindjárt a legmagasabb színvonalon — megszületik a magyar publicisztika, amelyet Kossuth aranyfólia csakhamar formai szempontból is ragyogóvá fejleszt. Lassan

bár, de megindul tudományos irodalmunk is: minden tudományág fokozatosan kitermeli a maga alapvető könyvét.

Azóta irodalmunk nagyban fejlődött, elrészleteződött, meggazdagodott: ma már hatalmas nemzeti szellemi vagyonnak vagyunk örökösei. A kultúra valamennyi területén van olyan könyvünk, amely jó tanítómesterünk és barátunk lehet, ha bizalommal és megértéssel hozzáfordulunk.

Az idegenektől sokszor ázsiai barbárnak bélyegzett magyarnak véréből sem hiányzott soha a művelődés szomja. Jellemző, hogy alig két százada uralkodik az Árpád-ház a Duna-Tisza völgyében, máris olyan király támad kebeléből, akinek jelzője a könyvszerető, azaz «Könyves» Kálmán. Utolsó nemzeti uralkodónk, Korvin Mátyás király, világhírű könyvtárt alapít. S a könyv szeretetében erdélyi fejedelmeink s a magyar főurak sem maradtak hátra. A nemzet kultúrája másfél század óta egyetemesen emelkedve, *pari-passu* halad vele a könyv szeretete is. Ebben ma már más nemzetekkel fölvehetjük a versenyt.

10.

A könyv teste, a papiros, rongyból épül fel. S ez a hitvány anyagból való papiros a betűk szárnyán az emberiség legnemesebb eszményeit hirdeti és sugallja. Ez az ellentét éppen száz évvel ezelőtt, 1844-ben, ihleti Vörösmartyt a könyvről szóló hatalmas bölcselő ódájára: *Gondolatok a könyvtárban*. Először a legsötétebb kultúr-pesszimizmus hangulata fogja el. A könyvtár, ahová a tudós belép, az emberiség elhányt rongytömege, amelyre egyetlen rettentő tanulság van komor betűkkel felírva: milliók nyomorra születnek s csak néhány ezernek jut üdv a földön. Mire való ez a lom? Arra, hogy mint juh a gyepen legeljünk rajta? Az állatember minden bűne szaglik belőle. Erényt követel ez a könyvlap: de egykor zsvány ruhája volt. Az ártatlanság boldog napjairól szól a másik lap: egy valamikor eltépett szűz öltönyéből vagy dühös bujának pongyolájából készült. Itt a törvénykönyv, amely jogot és igazságot hirdet: pedig véres

lázadók, hamis bírák és zsarnokok mezéből van fehérre mosdatva. Előttünk van a szebb és kényelmesebb életet kialakítani hivatott technikai könyv, amely a számok és a gépek titkait tárja fel: de azok a dolgozók, akik a ruhát valaha elszaggatták, hogy majd könyv legyen belőle, számon kívül maradtak, Ixiionnak bőszi vihartól üldözve kerekén vég nélkül nyomorban tengődtek. Az örült ágyának vánkosa olyan könyvvé alakul át, amelyen most bölcs fej álmodik. A csillagászat egy vak koldus-asszony condraín méri a világokat: világosság és vakság egy hitvány lapon! A rabnép és a gyávák köntöse könyvvé változott át: s ez most szabadságot követel s a hősi kor történetéről beszél. Aljas hitszegők gúnyáiból készült lapon regél ma a hűség és barátság. A könyv teste és szelleme között mindenütt irtózatossá hazugság szakadéka tátong.

S Vörösmartynak az emberi történet értelmén sötéten töprengő lelke már nem a felvilágosodás felületesebb optimizmusával, hanem a romantika történelmi iskoláján megedezett szellemben görbíti fel az emberi haladásnak komoran kanyargó történetfilozófiai kérdőjelét: halad-e az emberiség? előbbre ment-e a könyvek útján? Gúnyos válasza először tagadó előjelű: előbbre ment, hogy minél dicsőbbek népei, salakjok annál borzasztóbb legyen. A sok rossz könyv megromította az emberiséget. A költő azonban maga is megriad rousseau-i kétségbeesett feleletétől, amely a könyvtárt országok rongyának bélyegzi. A könyvkultúra értéktelenségéről, sőt egyenest az emberiséget megromító hatásáról kiejtett szón megdöbbenve, szelídebben kérde: hát ledöntsük azt, amit az emberiség évezredek alatt az ész világítása mellett fölépített? a bölcsek és a költők műveit, mindazt, amit az emberi nem idáig a tapasztalás aranybányáiból kifejtett? hiába virasztott és égett el annyi fényes lélek, aki embertársainak irányt, erőt és vigasztalást adott? Ugyanannak a máglyának üszkén együtt hamvadjanak el a népboldogító eszmék vértanúi, akiket csak haláluk után kezdett imádni a gálád világ, a könyvek sok rongykereskedőjével, a gonosz szenvedélyek szítóival, a jók a rosszakkal?

Oh nem, nem! — kiált a költő. Előbbi lesújtó szava-

ban csak a mély keserv szakadt föl lelkéből amiatt, hogy annyi elszánt lélek, ragyogó elme sem tudta a sár fiait eszméi sugalmával megmenteni. Alig van a földnek zuga, ahol az embernek veleszületett szabadságjogai uralkodnak, ezeket mindenütt maga az ember tiporja el, még Amerikában is, amely éppúgy a rabszolgaság földje, mint a szabadságé. Es Vörösmarty sötéten látó bölcsesége mégis megnyugszik s a jövőbe vetett hit optimista szívérványszínei derengenek föl lelkében. Miért? Mert azt látja, hogy lassankint új szellem kezdi áthatni az emberiséget: az igazság és a szeretet. Kora Európájának mindenfelé feltörő szabadságmozgalmaiban reményt lát arra, hogy előbb-utóbb a legutolsó pór is bizton elmondhatja majd: nem vagyok magam, mert millió és millió testvérem van, ők megvédenek engem és én őket. Az új eszmék és népbarát érzelmek lázában sistergő magyar reformkorszaknak zúzott szívű nagy lantosa hittel kezd hinni az emberiség szolidaritásában, a szabadságban és egyenlőségben, tehát a könyvben is, amely e dicső eszmék sugalló eszköze. S most jómaga fűjja a riadót: félre a csüggedéssel! Arra buzdít, hogy írjuk csak meg könyvben mindazt, amit elménk ihletett órákban teremt, hordjuk csak össze, építsük fel belőle az újabb kor Babelét, míg oly magas lesz, mint a csillagok.

S ha majd benéztünk a menny ajtaján,
Kihallhatok az angyalok zenéjét,
És földi vérünk minden cseppjei
Magas gyönyörnek lángjától hevültek,
Menjünk szét mint a régi nemzetek,
És kezdjünk újra tűrni és tanulni.

Mivégre vagyunk tehát e földön? Erre a kérdésre Vörösmarty ugyanazt feleli, mint másfél évtized múlva Madách: «Küzdeni erőnk szerint a legnemesbékért!» A küzdelem, a folyton elülről kezdés, az elbukás és megint fölfelétörés örökös váltakozása az ember sorsa, míg a föld ki nem hal, fiai meg nem kövülnek. Az ember a föld és az ég fia: lelke szárnya az ég felé röpíti, de teste mint hitvány madarat lehúzza, hogy a posvány iszapját szopva él-

degéljen. Az az igazi ember, aki küzdve küzd magasba emelő eszményekért.

Vörösmarty az emberiség életének legmélyebb értelmét és célját az eszmék küzdelmében, a soha meg nem ilyugvó «szellemharcban» pillantja meg. És ezt a kultúr-
filozófiai elmélkedését — először komor pesszimista, majd férfias optimista színnel — a könyvhöz fűzi, mert a könyvben látja a szellem, a kultúra s a haladás szimbólumát. Az emberiség szellemi küzdelmében a könyv a legfényesebb fegyver.

S ez a ragyogó fegyver Vörösmarty korában még csak hitvány rongyból «kovácsolódott». Meglepő történeti adat, hogy ugyanabban az esztendőben, 1844-ben, amikor a költő oly keserűen hányja szemére a magas erkölcsi küliletésű könyvnek alacsony rendű genealógiáját, hogy elnyítt silány gúnyacafat okból születik meg, ekkor kezdik a szépszál zöld fenyveseket letarolni, hogy fájukat a Keller-féle eljárással megőrölve s ezt a falisztet klórmésszel megfehérítve, az így támadt pépanyagot papirossá dolgozzák fel. A modern technikai szellem visszatért az őskor anyagához: a könyv testét újra fából építi fel. Csakhogy hajdan a fatábla, most meg a vékonyra sajtolt facellulóza a szellem íróanyaga, amelybe belezárkózik, hogy mindig készséggel nyíljon ki minden elme számára, amely a rányomott betűt megérti. A könyvnek ma már előkelőbb anyagi származása van: nem elhányt condra, hanem karcsú fenyő, amelynek égbeszökő sudarán a nap sugara játszik. A szellemnek méltóbb eszköze és jelképe: a költő esztétikai érzéke is megelégednék vele.

De ez az elégedettség akkor sem volna teljes. Érzékeny lelke ugyanis a könyvnyomtatás művészetének értékét merőben társa dalompolitikai értékmérőn állapítja meg. A könyvnyomtatás Gutenbergtől való tökéletesítésének négyszázéves fordulójára Vörösmarty hosszabb epigrammát ír: *A Gutenberg-alumba* (1840). A könyvnyomtatást csak akkor tartja valóban az emberiség diadalának, ha majd végleg kihull a kard az erőszak durva kezéből s a szent béke korát nem teszi cudarrá a gyilok; ha majd a népszaroló gazdag s a nyomorult pór nép ördögéből és baromból emberséges életre emelkedik; ha majd

Nyugatról Keletre világosság terjed s az ész az áldozatkész szív megnemesíti; ha majd az emberiség valamennyi nemzete közös tanácsot tart s egyszerre dörögve kiált össze: «igazság!». Gutenberg névéhez méltó emlékjelet csak ekkor alkothatna a világ. Vörösmarty békevágó lelke az emberiség egyetemes békéjét félti a könyvtől. A könyv az emberiség nemzeti és társadalmi ellentétét uszításával éppúgy feszítheti és fokozhatja, mint ahogy lelkeket verbuváló hatalmával s eszményekre sugalló erejével az ellentétek kiegyenlítésén is sikerrel munkálkodhatik. Négy évvel később értékelése már igazságosabb: a könyvtárban támadt *Gondolataiban* már elismeri, hogy vannak jó és vannak rossz könyvek. Az utóbbiak miatt nem lehet máglyára vetni valamennyit. A társadalomfelforgató könyvvel szemben van társadalomépítő könyv is; a pornográfiával szemben imádságos könyv is.

Itt a könnyedebb múzsa lantján csak a jó könyv dicséretét zengtük. Mert a jó könyv az egyén, a nemzet s az egész emberiség értékét a szellem hatalmával csodálatosan emeli és fokozza.

AZ IRODALMI MŰVELTSÉG ÉRTÉKE

I.

A műveltségnek tudatos eszméje a görögöknél alakul ki: büszkén szembeállítják magukat, mint művelt népet, a műveletlen barbárokkal. A barbár élete egyszerű, nyers, durva, csak a haszonra irányuló: nincs költészete, irodalma, művészete, tudománya és filozófiája; az élet finomabb alakítása, az ideális szellemi javak iránt való érzék hiányzik belőle, amely a lelket ápolja, műveli, fölfelé ösztönzi s alkotásra bírja. A kis görög nép tudatában van szellemi fölényének s evvel együtt műveltsége világ-történeti küldetésének. Legnagyobb céltudatos kultúr-politikusa, Perikles, így formulázza meg minden időkre az önzetlen, elsősorban esztétikai jellegű művelődési eszményt: «Szeretjük a szépet pompa nélkül és műveljük a tudományt a tetterő hiánya nélkül». Róma, majd rajta keresztül a középkor a maga szellemébe olvasztja ezt a görög kultúrát. S egy évezred után a történet csodálatos *actio in distans*-ával az európai művelődés a renaissance-ban újra az eredeti görög-római esztétikai kultúra szellemében születik újra. A renaissance szellemi jegyei: művészi érzék, irodalmi és művészeti stílustechnika, individualizmus, az egyoldalú transcendens világfelfogással szemben az immanens életöröm és alkotásvágy, mind az antik görög géniusz jellemző vonása. De később is, a XVIII. század végén, amikor a mind nagyobb jelentőségre szert tevő polgári társadalom alakítja ki művelődési eszményét, a *neohumanizmusban* újra csodálatos eleven-séggel támad föl halottaiból a görög szellem, melynek esztétikai életeszmenyét: a *kalokagathia*-t, a humanitást, a szellemi erők szabad harmonikus kifejtését elsősorban

a költők (Goethe, Schiller, Herder, nálunk Kazinczy) tűzik ki célul. S ez a főképp irodalmi-esztétikai emberideál teremti meg a klasszikus gimnázium típusát, ezt a *schola literaria*-t, amely — bár antik irányában elhalványodva és nacionalizálva — másfél század óta nemzedékről-nemzedékre sugározza magából a mai, jobbra technikai-utilitarisztikus kultúra közepett is az irodalmi műveltséget.

Hellas tehát évezredekre mindmáig az egész világ nevelőjévé emelkedett, még sokkalta nagyobb mértékben, mint az antik világ szűk látókörében Perikles gondolta. Szemében a művelődés legfőbb útja elméletben és gyakorlatban az irodalom és a zene. Az a jó állampolgár, aki ezekben kiműveli magát, mert így válik alkalmassá a közügyek vezetésére. A kultúrának olyan tartalma lebeg a görög előtt, amelynek nincs közvetlen haszna az életre, de a lelket nemesíti, kiműveli, csiszolja s ezzel alkalmassá teszi a gyakorlati tevékenységre. S ez az irodalom, amely legjobban nevel. Micsoda nagyhatású népművelők voltak a görög tragikusok drámáikkal: egész Athén szinte a nyilvános kultusz áhítatával hallgatta őket. A tragédia eleven művelődési hatalomként munkált a nép lelkében: éiő irodalom volt, megragadó erő, társadalmi életfunkció. Aischyios arra büszke, hogy tragédiáit a nép és az állam szolgálatába állítja, a polgárságot erkölcsre neveli, harci bátorságát ébresztgeti, önérzetét fokozza, lelkét formálja. Aristophanes ezeket a szavakat adja Aischyios szájába: «Azért vannak a gyermekeknek tanítóik, hogy ezek megmutassák, mi a helyes s ezért vannak a felnőtteknek költőik: tehát csak a Jót szabad tanítanunk.» A közműveltség kialakítására a költők, az irodalom képviselői, tartanak elsősorban igényt.

A műveltség a görögöknél mind formai, mind tartalmi szempontból elsősorban irodalmi műveltség. S ez a felfogás a renaissance-től s a neohumanizmustól a társadalom lelkébe beledzve, az újkorban is mindmáig uralkodik. A «művelt ember» kifejezés hallatára még mindig a legtöbb ember a műveltség értékmérőjének az irodalmi kultúrát tartja, tehát egy nem gyakorlati-hasznosságai, hanem ideális, szellemi tartalmú értéket. Ennek

az értékelésnek általánossága azonban körülbelül egy század óta fokozatosan csökken, mégpedig oly arányban, |th°gy a naturalisztikus világnézet, a természettudományi- r|technikai kategóriák uralma mind nagyobb teret hódít az emberiség lelkében. Ha ilyen kihegyezetten ritkán vetik is fel a kérdést, de voltaképpen minden műveltség- elmélet mélyén meghúzódik a probléma: vajjon mit tartunk értékesebbnek: a természetet-e, vagy a szel- lemet? miben van a világ súlypontja és lényege: a külső valóságban-e, vagy a belső, szellemi jelentésben? melyik a *phaenomenon* s melyik a *noumenon*, a természet-e, vagy a szellem?

Az egyoldalúan naturalisztikus világnézet a világ lényegét csak a külső természetben tudja és érzi, a szel- lemet csak afféle látszatnak, elkésett tolakodónak, epi- phaenomenonnak nézi, amelyet kelletlenül tűr meg s, minden áron az anyagra vagy energiára akar visszavezetni, ihert megzavarja a mechanisztikus világfelfogásnak egyéb- ként oly tiszta és átlátszó köreit. Ez a világnézet, mivel előtte a külső természet a legfőbb valóság, amelynek fogalmára vezet vissza mindent, önkénytelenül csak a természetre vonatkozó tudományokat gondolja és érzi igazán értékesnek. Hisz a természettudományok hozták a teleszkóppal hozzánk közelebb az ég csillagait. Ezek Világították rá a spektroszkóp bűvös 'ampájával az ég- boltozat titkaira, úgyhogy a világűr mélységeiben fénylő tömegek kénytelenek voltak elárulni kémiai természetü- ket. Ebből tűnt ki, hogy a mindenség a világtér mélyéig egyforma szerkezetű: ugyanaz az anyaga, ugyanaz a törvényszerűsége a legtávolabbi állócsillagnak is, mint szerény kis bolygónknak, a Földnek. Ahogyan a makro- fizika az égnek sok-sok fényévre messze csillogó óriási tömegeiről, akkép nemrégiben a mikrofizika az atomok picí világáról rántotta le a leplet rombadöntésük útján. A természettudományok meg tudták érteni a Föld arcu- latának ráncait és barázdáit is s ezekből kiolvasták azoknak az évmillióknak történetét, amelyek a maguk nyomait belészántották. A természettudományok szo- rították ki a Földet a mindenség középpontjából és süllyesztették le egyik bolygóvá a sok között; de ezek

a tudományok ragadták el az embertől is azt a nimbuszt, hogy ő kívül áll az állatok világán: az élővilág antropocentrikus szemléletét a fejlődéstudomány zöocentrikus tájékozódássá egyszerűsítette, amelyben az ember az állatok sorába van iktatva, ha mindjárt mint ennek a sornak legfelsőbb tagja, a filogenetikus fejlődés csúcsa is.

De nemcsak az elméleti diadalok kölcsönöznek lenyűgöző tekintélyt a modern ember szemében a természettudományoknak és sugalmaznak belé egyoldalú naturalisztikus világfelfogást s egyúttal az idevágó műveltségnek egyoldalú értékelését, hanem a technikai alkalmazásnak gyakorlati-hasznossági szempontja is. A röntgen- és rádiumsugarak gyógyító hatása, a drótnélküli telegráf, a rádió hanghulláma, a repülő- és egyéb csodálatos gépek azt az érzést és hitet keltik, hogy csak a természettudományok képviselik a haladást. A természettudományok bámulatos gyakorlati alkalmazása a mai világnézet egyoldalú gazdasági értékirányának, a technicizmus modern szellemének főforrása. Ez csak annak tud értéket tulajdonítani, amiből posztót lehet szőni, hidat emelni, vasutat építeni, repülőgépet szerkeszteni. Ez a szellem a technika fokozásában önértéket lát. Megfelelkezik azonban arról, hogy a technika, mint többen rámutattak, csak pusztá eszköz, amelynek értéke mindig attól függ, hogy *mire* használjuk. Ugyanaz a nyomdagép százezer számra készíthet imakönyvet s százezer számra pornográfiát vagy a társadalmi rendet felforgató röpiratot; ugyanaz a robbantószer hasznos bányákat nyithat s mint hadieszköz, ezrek életét temetheti el. A technika egymagában nézve helyes cél híján még nem «vívmány». Csak a pusztá eszköz mennyiségi feltételeit módosítja: ha száz esztendővel ezelőtt lassú szekéren utaztak, mi gyorsvonaton vagy gépkocsin robogunk; ha régente imbolygó fényű mécsessel vagy pislogó gyertyával világítottak, mi nagy fényerejű villanylámpával. Kétségkívül csodálatos kényelemszerző vívmányok, de az ember végső értékei szempontjából közömbösek, az élet igazi tartalmát nem mélyítik.

Mégis megvan még kiváló szellemekben is a hajlam

arra, hogy a kultúra fogalmát a merő technikával azonosítsák: a kultúra egész munkáját abban a törekvésben lássák, hogy a nyersenergia mennyiségét növeljük s líiaszonenergiává való átalakulásának arányát folyton jriegjavítsuk. A kultúra feladata η im egyéb, mint a világ energiájának minél gazdaságosabo kihasználása, mert csakis ez biztosítja az emberiség boldogságát. Már pedig a boldogság a legfőbb érték, minden emberi törekvésnek, tehát minden kultúrának is végső célja. (L. *Kultúra és politika* című munkámat, 1928. 52. 1.) E merőben naturalisztikus-technikai művelődési eszmény előtt az irodalom, a nyelvtudomány, történettudomány nem megy értékes ismeretszámba, mert nem jelentenek exakt törvényszerűséget, amelynek alapján a jövő kiszámítható s amely technikai célra hasznosan alkalmazható. Szemében a történeti vagy irodalmi ismeretnek, a humanisztikus műveltségnek nincs igazi értéke, mert csak az egyszer lefolytra, a nem ismétlődőre, a múltba elmerülőre, a törvényszerűség alá nem foghatóra vonatkozik. Az irodalmi inűveltség legfeljebb az igazi, a természettudományi kultúrához csatolható gyönyörködtető ráadás, a szellem könnyed fényűzése, kedves plusz, de az élet igazi értelmére és céljára nézve lényegtelen.

A huszadik század eleje óta világszerte az ifjúság értékfelfogása, életérzése, fogékonyága, eszménye a pituralisztikus-technikai korhangulat sugalma alatt ebbe az értékirányba sodródik. A mai gyermekek közül mind többet kevésbbé érdekelnek Hunyadi törökverő csatái, Rákóczi élet-halál küzdelme, az 1848-49-i szabadságharc eposza vagy az antik mitológia bájos meséi, mint az autók, tengeralattjáró hajók, repülőgépek; kevésbbé Odysseus kalandjai, mint a sarki vagy sivatagi utazók küzdelmei. Bizonyos fokig ez természetes: a fiatalság fogékonyabb az őt körülvevő élet erős szuggesztíói iránt. Magától értetődő az is, hogy egy népnek, amelynek életküzdelme fokozódik, a legnagyobb mértékben szüksége van természettudományi műveltségre s az ebből folyó technikai-gazdasági és katonai hatalomra, amely nélkül egyhamar a többi nép zsákmánya lesz. Itt csak a művelődési eszménynek *egyoldalúsága* forog szóban.

A természettudomány és technika, a természetnek régebben nem is álmódott legyűrése, az emberi szellemnek egyik legcsodálatosabb diadala. Kisebbitése vagy lebecsülése értelmetlenség. A természettudományoknak nemcsak elméleti értékük van, hanem az *emberre* vonatkozó jelentésük is. A természettudomány a természetet mintegy hominizálja számunkra: a természetten keresztül is az embert szemlélteti. A természettudományok is emberi alkotások, az emberi szellemnek évezredekken át sok fáradtsággal kidolgozott művei. Tehát a természettudományokban művelnek lenni annyi, mint az emberi szellemnek idevágó nagy erőfeszítéseit ismerni. Az ember szembenáll a világgal s kérdezi: mi ez? mik a végső elemei? hogyan függnék ezek össze? De ha az ember a természettel szemben önkénytelenül a kérdőjelek egész seregét felgömbíti, ezek az embernek, mint szellemnek, kérdései, amelyek megoldása nem közömbös egész életére, viselkedésére és világfelfogására nézve. A természet kutatása nagyon is emberi s nem valami emberellenes, afe emberrel szembe-szegezhető törekvés. Végső elemzésben a természettudományok is a humánium körébe tartoznak, mert az emberi értelem alkotásai. Ezért az emberi műveltségnek magukban is értékes és nélkülözhetetlen elemei. Ha pedig a fejlődő lelkek formálása, vagyis a művelődés szempontjából nézzük a természettudományokat, igen jelentős művelő hatásokat fedezhetünk fel bennük. Így a fogalomalkotás módja szempontjából: a természet szemléletéből indulunk ki s jutunk a fogalmakhoz. A természettudományi művelődés megtanít látni, megfigyelni, lényeges vonásokat kiemelni, pontosan leírni, összefüggéseket vizsgálni, ok-ságban gondolkodni. Még nagyobb a szellem öntevékenysége a kísérletben: magunk idézzük elő a tüneményt s változtatjuk feltételeit. A természettudományi műveltség nem pusztá ismerethalmaz, hanem mély élmények anyaga. A természet tüneményeiből önkénytelenül kiérezzük a csodálatos célszerűséget és összhangot, amely az egész mindenséget áthatja, egyúttal lelkünket fölemeli és megtisztítja.

Azonban bármily, önmagában is értékes műveltségi java az emberiségnek a természettudomány, mégis a

sajátságos módon *emberré* nevelésben közvetlenebb jelentősége, primátusa van a szellemi vagy humanisztikus tanulmányoknak, amelyek a nyelvre, az irodalomra, a történetre s a társadalomra vonatkoznak, mint azoknak, amelyeknek tárgya a külső természet. A szellemi-történelmi világ a mi első, közvetlen környezetünk, ezen keresztül jutunk a természethez is. Mi a művelődés feladata? Az, hogy a növekvő lényt társadalmi lényvé avassa, azaz beállítsa abba a szellemi életbe, amelyet az emberiség s ennek keretében a nemzet elért: a hitek, a hagyományok, az értékelések, a világnézet közösségébe, hogy részt vehessen az új nemzedék ennek életében s továbbfejlesztse. A szellemre vonatkozó, humanisztikus művelődés a valóság oly oldalát tárja elénk, amelyet mint az emberiség és nemzetünk történelmi-szellemi életét a legbensőbbben és legközvetlenebbül foghatunk fel. Csakis a történelmi-szellemi világban érthetjük meg közvetlenül az egész valóság lényegét, értelmét és értékét. A természetet csak az érzékek töredékes adataiból *közvetve*, külsőleg *megismerjük*; azt azonban, ami szellemi, ami az emberiség történelmében, alkotásaiban nyilvánul meg, *közvetlenül*, bensőleg *megértjük*. Ha hiányoznék ez a közvetlen megértés, akkor az is, amit a természettudományok, mint ilyenek, a valóságról megállapítanak, számunkra voltaképp elvesztené jelentőségét. A természetről való tudásunknak is csak a szellemhez való vonatkozása kölcsönöz sajátos elméleti érdeket. Ha a természetet csak külsőleg mint atomok komplexumát, energiák halmazát és átcserelődését, mozgások törvényszerű mechanikumát nézzük, úgy járunk, mint mikor az ablakfestményt kívülről látjuk: elmosódó színfoltok, homályos, értelmetlen körvonalak tűnnek elénk. Ha azonban a szellem szemével, belülről nézzük a természetet, egyszerre nagyszerű értelmű, színgazdag világ tárul elénk, mint amikor az üvegfestményt belülről pillantjuk meg: hirtelen élet, értelem, hangulat tör elő belőle.

Az emberi szellem a maga természetét, alkatát, képességeit, örök eszményeit és igényeit, tipikus működési módjait a történetben nyilatkoztatta meg. Az állat élete pusztán természeti folyamat, amelyet nemzedékről-nem-

sédekre egyformán örökölt ösztönei határoznak meg. Az embernek azonban, mint eszes lénynek, *története* van, változatos fejlődése. Ogygia szigetén a méhek ma is úgy építik sejtjeiket s csinálják a mézet, mint Odysseus korában; Egyiptom sivatagjain az oroszlánok ma is szakasztott úgy élnek, mint több ezer évvel ezelőtt a Ramsesek uralkodásának idején: a méhek és az oroszlánok nem «művelődtek», cselekvési módjuk nem fejlődött, nincs kultúrájuk, mert nincs szellemük. Amire azonban az egyik emberi nemzedék rájut, arra a következő nemzedék ráneveli, reá átszarmaztatja, hogy ez a már megszerzett «műveltségét» továbbfejlessze: egyik nemzedék a másik vállán emelkedik, a művelődés útján továbbfejlődik, azaz *története* van. S erről tud az ember: van történeti tudata. Ennek átörökítése a művelődés. A művelődés tartalmában jelentős szerepet játszik a külső természetre vonatkozó ismeret, mert ennek segítségével védekezik a természettel szemben, sőt uralkodik rajta. Azonban fontosabb a művelődésben, mint a természeti embernek történeti lényvé, azaz kultúremberré való kifaragásában, az embernek az emberrel s alkotásaival szemben való *értékelő állásfoglalása*, amint ez a vallásban, költészetben, irodalomban, művészetben, erkölcsben s jogban megnyilvánul. A művelődés — sajátzerű értelmében és tartalmában — elsősorban a társadalomnak történetileg kialakult szellemi életébe való belenövekedés. Eredménye a lélekben: a műveltség.

Primitív társas közösségekben a költészet valóságos életszükséglet, az élethez hozzátartozik, az életrendbe szükségkép beleszövődik. Munka, tánc, költészet és zene a ritmusnak közös tövéről fakad. Minden korban, minden népnél vannak többé-kevésbé fejlett formában dalok, mesék, mítoszok, legendák, hősmondák, amelyeket a nép fiainak illik tudni s továbbadni. Ez a legegyszerűbb előszavú irodalmi műveltség. Ebből fejlődik ki fokozatosan a kultúra későbbi fokán a nagyobbigényű irodalom.

A költészet már a család életében csecsemőkortól for-

málja a lelket: az anya bölcsődalokat énekel, az apa lát térdén lovagoltatva kedves rímekkel csiklandozza fülét. A gyermek mohón szívja magába a meséket, amelyekben a társadalmat s a világot megéli s értékfelfogását önkénytelenül kialakítja: mi jó és rossz, mi jogos és jogtalan, mi szép és rút? Agyermek elevenen átéli a mese hőseinek gyönyörét és fájdalmát, örömét és szenvedését, Reményét és rettegését. Együtt lelkesedik vagy bánkódik srélük, mintának érzi őket, akiket utánoznia kell, ha felnő: kialakul benne az ember-eszmény. A költészetiek, az irodalmi kultúrának ezt a művelő hatását már iloratus remekül rajzolja meg (Epist. II. I. 126-131):

A dadogó, selypítő gyermekajkat
 A költő idomítja, jó korán
 Elvonja rút beszedeiktől fülét,
 Majd a szívét is barátságosan
 Kialakítja oktatásával.
 Dactól, haragtól, irigységtől óvja;
 Regél dicső tettekről, a jövő kort
 Híres példákkal látja el, vigaszt
 Ad a szegénynek és a szenvedőnek.

(Csengery János ford.)

Mi a költészet művelő hatásának alapja? Már a gyermek a maga módján a mese hőseinek lelkébe, viselkedésmódjaiba, cselekvési indítékaiba, gondolataiba és érzelmeibe bele tudja magát élni: *megérti* őket, noha nagy lelki távolságban, messze idegenségben állnak tőle. Minden későbbi irodalmi műveltségnek ez a lelki transzpozíció, egyik életkörből, egyik egyéniségből a másikba való átfordulás az alapja. A mesemotívumok, az irodalmi nyersanyagok azért vándorolhatnak egyik néptől a másikhoz, mert a népek kölcsönösen megértik hőseiket. S mi ennek a megértésnek alapja? Az emberiség lényegében azonos szellemi egysége. Minden emberi viselkedésmód és alkotás, a legtávolabbi koroké és tőlünk legidegenebb népek fiaié is, olyan elemekből áll, amelyek minden emberi lényben megvannak s így hozzájuk az utat és mértéket sajátmagunkban megtaláljuk. Ezek az egyetemes lelki mozzanatok az örök általános emberi ősfunkciók és ősfunkciók.

amelyek bár történetileg sokféle árnyalatot mutatnak, lényegükben azonban mindenütt és mindig egyformák: megértésükhöz a kulcsot minden kornak és minden nemzetnek fia magában hordja. Ezért tudjuk beleélni magunkat az *Ilias*, a *Mahabharata*, a *Nibelungenlied* vagy az *Edda* hőseinek lelkébe; ezért értjük meg nemcsak a keresztény, hanem az indus vagy kínai szentet is; ezért tudjuk átélni mindazt a magasztost, amit valaha az emberiség alkotott, és mindazt a gyalázatost, amit valaha elkövetett. Minde-
nütt van valamiféle formában nyelv, vallás, jog, költészet, művészet mint emberi ösfunkció: *humánium*, amelyben az emberi szellem mindenki számára kinyilatkoztatja magát.

A szellemnek ezek a formái, hogy az egyes lelkek számára felfoghatók és megérthetők legyenek, kénytelenek érzéki, anyagi burokokban jelentkezni: hang- és írásbeli jelekben, társas viselkedési módokban, kultuszcselekvényekben, képekben, szobrokban, könyvekben. A szellem is mindig a *mundus sensibilis*-ben van számunkra adva: az érzéki jelekből kell megragadnunk, megértenünk, kihallanunk, kitapintanunk a szellemet s tartalmait. Ennek a szellemi megértésnek már nem a pusztán lelki tevékenységek a tárgyai, hanem a vallásban, erkölcsben, irodalomban, művészetben, jogban, politikában rejtőző célok és értékek összefüggései, amelyeket, ha idegen koroké és nemzeteké is, többé-kevésbé meg tudok érteni, mert ember vagyok. Előttem fekszik Madách műve: *Az ember tragédiája*. Betűkből áll, nyomdászok rakták össze, a papirosra a gép nyomta. Mindez érzéki anyag, pusztán külső jelrendszer. Ha olvasom, nem a papirosra s a betűkre gondolok, hanem a szavak jelentésének összefüggésére, arra, amit a betűk, látott szavak jeleznek és kifejeznek. Ez a kifejezett értelem, belső jelentés nem a költő lelki folyamataiból áll, hanem az ezek útján megalkotott, gondolt, de már a lelki működésektől elvált tartalmi összefüggésben: a szellemben rejlik. A költő lelki aktusai egy szellemi összefüggést, célgondolatot, értékfelfogást valósítottak meg, amely szavak-betűk útján kilépett az érzéki világba, de amelyet mint szellemet újra csak az érzéki világból való visszavonulás után bensőleg ragadhatunk

te érthetünk meg. S ezt minden ember *megteheti*, akiben megvan a kifejezett jelentés felfogásához szükséges lelki fogékonyság és megértő belső lelki orgánus.

Ez a szellemi beleélés egyetemes: épp úgy megérthetjük kellő szellemi munka útján az antik klasszikus irodalmat, mint a moderneket, a nyelvi s egyéb nehézségeket leküzdve, bizonyos határig épp úgy behatolhatunk az indus, mint a kínai vagy a japán irodalom termékeibe. Mi rejlik az emberiségben? — ezt elsősorban az irodalmak tárják fel, mert ezekben a legtermészetesebben nyilatkozik meg a népek szelleme s kultúrája. Bármely nép irodalma az *egész* emberiség kultúrjava, mert a sajtyszerű nemzeti elemek mellett az egyetemes humánus, az örök emberi szellem is megjelenik benne. Ez adja meg a lehetőségét annak, hogy *világirodalomról* szólhatunk.

Az irodalmi műveltség első nagy értéke éppen abban rejlik, hogy az egyetemes emberi értékfelfogásokhoz lelkünk számára utat nyit. Az irodalom, szorosabban: a költészet az emberi életformák *megértésének* legalkalmasabb eszköze. Az irodalom szinte mikroszkópiumon nézeti lelkünkkel, milyen is igazán az emberi élet a maga kis hangulati fodoródásaival és sóvárgó lüktetésével, szeretetével és gyűlöletével, az emberek közötti lelki távolság szűkítésével és tágításával, vonzódásával és taszításával, kis örömeivel s nagy bánataival, összhangjával és ellentéteivel. De az irodalom a lélek kezébe makroszkópiumot is ad, amelyen át a világot s az életet nagy kategóriák szögéből láttatja és érezteti: mi az emberi lét értelme, mik ennek a létnek erői és értékei, mik az emberi típusok és társadalmi rétegek döntő jegyei, mi az egyesek és az emberi társadalom történeti sorsa? Megérteti és megérezteteti az élet feszültségét és ritmusát, az ember nagyságát és kicsinységét, büszke hatalmát és szálnalmas korlátait. Az irodalom hatékonyan nyitogatja szemünket annak látására, mi a felsőbbrendű emberi lét és művelődés, hogyan válik testté egy egész korszaknak embereszménye, életformáinak szépsége, szellemének a nyelv útján való kifejezése? Az irodalmi műveltség érteti meg velünk legközvetlenebb módon, mi a művészet, mi ennek sajtyszerű lényege, hivatása és titka?

Ezért a költészet, mint minden művészet, a mélyben rokon a filozófiával. A világirodalom legbecesebb alkotásai egyúttal világnézetet sugalló filozófiai művek. A regény is részben azért emelkedett a XIX. század polgárságának legfőbb költői kifejezésformájává, mert az emberi lelki állapotok, társas viszonyok, szellemi áramlatok fejlődésének elmélyülő elemzése. Művészi eszközökkel lényegében ugyanazt a feladatot teljesíti, mint ennek a kornak nagyra-nőtt tudományai: a pszichológia és a szociológia. Koruk szellemi tartalmának tükröi. A klasszikus orosz regényben például Dosztojevszkij és Tolsztoj művészi keze a költészetet és a filozófiát egybeforrasztja.

A *megértés* lelki mozzanata szempontjából, amely minden művelődés lehetőségének alapja, az irodalmi műnek-elsősége van a képzőművészetekkel, a festéssel és szobrászattal szemben. Egy festmény, egy szobor a teremtő szellem szándékának és tartalmának teljes és hozzámért kifejezése lehet s a szemlélő lélekbe jelentésének megértését azonnal mintegy belelehelheti. Azonban a jelentésnek ez a megragadása sokkalta rövidebb, hirtelenebb s a kész, egész művet egyszeriben és gyorsabban tárja fel, mint az irodalmi alkotás, amelynek egész jelentése csak fokozatos belemélyedés, lassúbb élmény ébredés és érés útján közelíthető meg. A festmény vagy szobor kész, kiteljesedett egész, amelyen már nem érezzük az alkotó ecsetvonásokat, a mintázófa simítását vagy a vésőütéseket; az egyes színek és egyes vonalak objektívalva, együttesen állnak előttünk; ezeket a mű egésze, jelentésének totalitása számunkra már készen egybesimítva, összehangolva, formába öntve tárja fel. Ellenben — s ebben rejlik az irodalmi alkotás művelődési aktív értékének elsősége — egy dráma vagy regény a maga lényegét a nyelv formáiban fokozatosan bontja ki; jelentéséhez, ennek egészéhez csak fokról-fokra juthatunk: az irodalmi művet csak lépésről-lépésre hódíthatjuk meg. Nem véletlen, hogy az irodalmi mű testét *textus*-nak, szövegnek (szövetnek) nevezzük: az eposzt, a regényt vagy drámát mint egészet a szöveg egyes szálai-ból kell kiszőnünk, míg a végső jelentéshez eljuthatunk. Ez nem táruel élénk első pillantásra kész objektív formában, mint Michelangelo Mózesé vagy Munkácsy Krisztusa

Pilátus előtt, vagy királyi várunk a Duna felett; az irodalmi mű jelentését nem szívhatja fel lelkünk már az első benyomásra, hanem itt a megértés *egymásután* dolgozza bele magát a nyelvi formákon keresztül a tartalomba; itt mintegy a szellemi «csetvonásokat», a mintázófa «mozgásait» is látjuk, lelkünk az alkotó munkáját genetikusan kíséri, szakasról szakaszra mintegy együtt dolgozik vele.

Ez a szellemi együttműködés nem pusztán a tartalmak, jelentések újraélése, utánzása, hanem *teremtő (Produktív) megértés*, amely függetlenné tesz az irodalmi alkotás korától, nyelvtől s nemzetiségétől. Az irodalmi alkotások jelentését a maguk saját korszerű mivoltában, történeti távolságukban értjük meg s mégis gazdagodunk, megtermékenyülünk általuk a *magunk* korában. A régi klasszikusok olvasása és megértése nem annyit jelent, hogy a mai életet az ő mintájukra rehisztorizáljuk, őket utánozzuk, szakasztott úgy akarjunk érezni, beszélni és élni, mint hőseik. Ha beléjük merülünk, formáik és stílusuk világából valami serkentő teremtő erő, az örök embernek sugallata árad belénk és hozza mozgásba lelkünket, ízlést, formát, szépséget, igazságot, magasrendű kultúrát szívunk ki belőlük: mintegy a történet széles árkein keresztül örök szellemi jelentések besugárzása megy végbe. A klasszikusok, ha régiek is, látható és érthető minták, amelyeken lelkünk nő és érik, ízlésünk finomodik és csiszolódik önkénytelenül a magunk korának közös szellemi nevezőjére hozzuk őket. Ebben rejlik a *teremtő megértés*, (Azért klasszikusok, mert a forma örök és tiszta világába fogadnak: noha már történetiek, azért maiak is s a jövőden is továbbmunkálnak a lelkek alakításán. Nem idegenek, a magunkénak érezzük őket. Saját korukhoz tartoznak, *ennek* szellemi stílusát lehelik s mégis a mieink, akikkel, mint jóbarátainkkal, néha a szellem többezeréves asztalánál bensőleg társalgunk.

A klasszikus irodalmi mű a szellemi erőknek mindig nagy koncentrációja, amely a lelkekre fölemelő és művelő energiákat sugároz ki. A nagy költők és írók maguk is érzik, hogy népüknek, sőt az emberiségnek prófétái, hivatott lélekformálói: misszió-tudatuk van. Nem magukat

élvezik műveikben, ezekben mint tükrökben Narcissus módjára nem magukat szemlélik, hanem igét hirdetnek, emelnek és korholnak, az életet új eszmények értelmében átalakítani, új életrendet teremteni iparkodnak. Ilyen prófétai, vatesi jelleget érez magán Sophokles éppúgy, mint a zsoltárok költői, Dante éppúgy, mint Milton, Goethe éppúgy, mint Ibsen vagy Dosztojevszkij, Zrínyi éppúgy, mint Kölcsey vagy Petőfi. Magukat felelősnek érzik népüknek, sőt az egész emberiségnek javáért-bajáért. Innen pátozszuk évezredekre sugalló szellemi rádiumereje.

3.

Az irodalmi műveltség az egyetemes emberi szellemet tükrözi: ezért a szó sajátyszerű értelmében *humanisztikus műveltség*. Megmutatja az emberi szellem tipikus alkatát általában: ebben rejlik első művelő értéke. Az irodalom azonban a nemzetek önfenntartásának és önkifejtésének páratlan életfunkciója és életformája is, mint sajátyszerű szellemük és kultúrájuk megnyilatkozása. Minden nemzet fiát nemzetének irodalmában való jártassága avatja ősei szellemi hagyatékának tudatos Örökösévé. Így a magyart is. A *magyar nemzeti irodalom* — s ebben rejlik az irodalmi műveltség második, semmivel sem pótolható értéke — vezet be a sajátyszerű magyar szellemi világba, mint a magyar nemzedékek titokzatos lelki közösségébe. Mert az, ami a nemzetet nemzetté avatja és egységesen Egybe-tartja, elsősorban nem a vérnek mítosza (bár eredetileg a népek ősi, növényyszerű életében a fajszerű összetartozás a döntő), hanem egyrészt a történetileg együttesen átélte szellemi közösségnek, egynemű értékelési módnak tudata, másrészt a jövőre vonatkozóan ugyanazoknak., az értékeknek s eszményeknek megvalósítására való törekvés, a szellemi aspirációk közössége. Nemcsa Vannak tudata teszi a nemzetet nemzetté, hogy szellemi fejlődésének hagyományai közösek, nemcsak az, ami a nemzet *volt*, hanem annak a feladatnak tudata is, amivé lenni *akar*, azoknak a különyszerű értékeknek rendszere is, amelyeknek mint eszményeknek megvalósítását további történeti hivatásának érzi. A nemzet tehát elsősorban nem faji,

hanem velejében értékközösség: nem biológiai, hanem szellemi princípium. Az tartozik egy nemzethez, aki magát a nemzet történeti-szellemi közösségébe tartozónak érzi: akkor örül és szomorkodik, amikor az egész nemzet örvend vagy bánkodik; azt tartja *általában* jónak és rossznak, szépnek és rútnak, jogosnak és jogtalanoknak, amit rendszerint nemzeti közössége ilyennek érez. Zrínyi, Petőfi, Gárdonyi, Herczeg stb. a magyar nemzet fiai, mert a magyar értékelésbeli, szellemi-történeti közösségbe tartozónak érzik magukat, magyar öntudatuk van, bár idegen fajtól származnak is. A nemzethez tartozás ismeretjellege nem objektív-faji, hanem szellemi: a hagyományos magyar szellemi közösségben való aktív részeségnek tudata.

Ebbe a tudatba éppen a nemzeti irodalom edzi bele a nemzet fiait. Minden irodalom a nemzeti szellem sarja. a nemzeti szellem pedig a nemzet értékelő állásfoglalásai-lak, hagyományainak, eszményeinek s ezeket megvalósítani törekvő munkájának századokon keresztül leszűrö-lött csapadéka, az ősök történeti műve. Egy nemzethez |emcsak az élők, hanem a rég elporladt apák is hozzátartoznak s az élőkkel együtt alkotják a nemzet titokzatos testé-lek történetfeletti, halhatatlan egységét. És ezt a nem-lédékek során keresztülhúzódo szellemi egységet tükrözi a nemzeti irodalom. Ez kapcsolja össze tudatosan az élő-let a holtakkal: a nemzeti irodalmon keresztül a holtak felkei a nemzet élő tagjainak lelkét formálják. Irodalmi büveltség nélkül az élőknek az ősökkel való szellemi kapcsolata és egysége megszakadna.

Az irodalom érezteti meg az élőkkel ahhoz a történeti dorogészhez való tartozásukat, amelyet nemzetnek neve-lünk. A nagy költők-írók műveiben s életében pillantjuk inég, mi a magyarság történeti hivatása, mit teljesítet-nünk eddig azokból a feladatokból, amelyeknek megoldá-sát magyar hivatásunk s emberi mivoltunk tőlünk köve-telik. A magyar irodalmi alkotásokból ismerik meg az egy-mást felváltó nemzedékek, milyen a magyar lélek? hogyan fejlődött? mik voltak örömei és fájdalmai? vágyai és törek-vései? hogyan hatott vissza sorsára, a történeti válsá-gokra? mik voltak az egyes korokban eszményei? milyen

tulajdonságai tartották fenn a magyart, mint nemzetet és országot? *Az irodalmi műveltség a nemzeti önismeret iskolája.* Itt ismerjük meg a magyar lélek állandó sajátságait, szabadságszeretetét, fejlett jogérzését, katonás szellemét, vitézségét, nyugodtan szemlélődő, józan látását, képekben gazdag fantáziáját, szónoki hajlamát, paraszti flegmáját és reális világfelfogását. Kivel éreztethetjük meg jobban a magyar heroikus embereszményt, mint Toldi Miklóssal? kinek alakján tudjuk jobban megélelni a serdülő nemzedék romantikus lelkével, mi a magyar bátorság, erő, vitézség, nyíltszívűség, jólelkűség és gyermeki szeretet? De ugyancsak az irodalom irányítja szemünket a magyar lélek negatív tulajdonságaira is, amelyeket végzetes történeti sorsa, a sokszázados török-német elnyomás kifejlesztett benne: némi tunyaságára, üres kérdésre való hajlamára, melancoiikus hangulatára, amely a cselekvés erejét csökkenti. Az irodalomból emelkednek tudatossá továbbá a magyar éghajlat, föld és tájak sajátos benyomásai, amelyek sugallják költőink képeit és hasonlatait, ezek gazdagságát és változatos hangskáláját. A magyar irodalmi műveltségnek gyümölcse: a magyar népszellem megérezése.

Az irodalom mutatja meg úgyszólván érzékelhető módon ennek a Keletről ideszakadt magyar népázzellemnek művelődési útját is: hogyan tagolódott bele szervesen az európai szellemi közösségbe? hogyan bontakoztak ki a benne szunnyadó erők? mikép csiszolódtak hozzá a nyugati népek kultúrájához s váltak ennek cselekvő részeivé? Homerost és Miltont, Vergiliust és Dantét, Tassót és Aranyt, Shakespeare-t és Ibsent, Dickenst és Keményt, Goethét és Madáchtot egy közös művelődési hagyomány eleven egységbe zárja a görögöktől kezdve a rómaiakon keresztül a mai európai irodalmakig. Mi magyarok is egyhamar ennek az európai irodalmi hagyománynak örökösei lettünk, amikor Kelettől elszakadtunk s testestül-lelkestül Nyugathoz csatlakoztunk. Még pedig nemcsak Szent Istvánnal a kereszténységhez, hanem Mátyás királlyal a renaissance-hoz is. S azóta végigéltük Nyugat minden szellemi hullámverését. Felszívtuk az olasz humanizmust, a német reformációt, a francia felvilágosodást, a klasszi-

cizmus és romanticizmus szellemét, valamennyit többé-kevésbé magyar ízre és színre átformálva. Amikor a XVIII. század végén s a XIX. század elején irodalmunk újjászületik, az antik formák mellett minden nagy nyugati nemzet szellemének illetését megérezzük s áthasonítjuk. Ennek a világirodalmi endozmózisnak tervét tudatosan Kazinczy hirdeti. S Nyugatnak ez a sokszínű szellemi ligára a mi nyelvünk és szellemünk prizmáján keresztül-sűrődve, magyar színt ölt. Magyarok maradtunk, de Európaiak, az európai kultúra lélekközösségének tagjai. Széchenyi az egész emberi nem érdekében akarja fölemelni faját. Petőfi nemcsak a magyar, hanem a világszabadságért harcol; Madách az egész emberi nem tragédiáját éli meg. hanem kozmopoliták: tüzes magyarok, de szolidárisak az egész emberiséggel, amelynek szellemi tőkét, a világirodalmat, új vonásokkal s színekkel gazdagítják. Egyetemes humanizmus és nemzeti érzés összhangban egyesül ennük: világirodalom és nemzeti irodalom ölelkezik műveikben.

Ez is tanúsága annak, hogy a világirodalom nem egyes nemzeti irodalmak pusztája összege, hanem belső szellemi rokonságon alapuló folytonos kölcsönhatása, nagy szellemi aktushálózat, közös eleven életfolyamat, tagjaiban kölcsönösen egymásra ható szerves egész. Ha az egyes népek nem teremtenének nemzeti irodalmat, nem lenne világirodalom sem. Ha megcsökken a nemzeti jelleg és öntudat, az irodalom hanyatlása áll be, a vértelen és továbbfejlődésre képtelen kozmopolitizmus. Csakis a nemzet életközössége az eleven irodalmi életformák történeti termőtalaja: célzatosan és mesterségesen nem lehet világirodalmat, mint ilyent, teremteni. Mindegyik nemzet többé-kevésbé megőrzi a maga szellemi stílusegységét, értékfelfogásának külön színezetét. A nemzet magát szellemileg különyszerűen építi ki, s éppen ezzel gyarapítja gazdagítja az emberiségnek, mint egésznek kultúráját. ami egy nemzet lelkét és értékrendszerét legjobban kifejezi s otthon a legértékesebb, éppen ez egyúttal a világban a nemzetfeletti érték is, amely mással nem pótolható. Ha fejlődik a nemzeti irodalom, akkor fejlődik a világirodalom is. A nagy költők és írók egyben nemzetük

tükörképei: népük szellemét szemlélhetjük bennük mintegy kicsiirított, de élesebb formában. Platon a leggöröggebb görög, Dante a legolaszabb olasz, Shakespeare a legangolabb angol, Dosztojevszkij a legorosozabb orosz, Arany János a legmagyarabb magyar. A magyar s a többi nemzet saját szerű tulajdonságainak különbségét elsősorban a nemzeti irodalom, mint a magyar szellem története, érezteti meg ifjúságunkkal s mutatja meg neki azt a helyet, amelyet az emberiség szellemi térképén a magyarság géniusza szállott meg.

Egyesek szemében úgy tűnhetik fel az irodalmi műveltség, mint merőben történeti műveltség, terméketlen *hisztorizmus*, amely a múlt anyagát csak azért gyűjti s a régi irodalom muzeális* tárgyait csak azért mutogatja és csodálja, mert patinás, mert régi. Az irodalmi műveltség történeti szelleme azonban távol áll ettől az öncélú antiquárius gondolattól: itt a múlt ismerete szükségképi, termékeny és eleven, a *jelenbe* ható erő. A jelennek belső feltörő erői, vágyai és problémái ugyanis csak akkor öltenek plasztikus alakot, ha világosan látjuk azt a mögöttünk formálódott kultúrát, amelyből magunk is kinőttünk, s amelynek új formákkal való gazdagítását és továbbfejlesztését hivatásunknak érezzük: a jelent feszítő hivatás is történeti hivatás. Csakis a múlt ismerete alapján tudjuk a magyar szellem történeti folytonosságát és egységét megőrizni az idők és nemzedékek szakadékai fölött. A magyar szellemet sok századon át bizonyos belső erők alakították: ezekkel való szellemi egységünket meg kell őriznünk, mert minden nemzedéknek, a mainak is, gyökerei a múltba nyúlnak s jómagunk is, a jelen fiai, igazán és mélyen csak ebből vagyunk érthetők. Az irodalmi művelődésnek és nevelésnek éppen a múlt és a jelen között való állandó szellemi híd vet és a legfőbb célja és értéke: a múlt ismeretének és a jelen alakításának termékeny konvergenciája. S ez annál jelentősebb, minél tudatosabban a nemzet fennmaradásának veszélye. A magyar szellem tragikus szenvedésekkel teljes, de eleddig a sors szélségeit legyűrő múltjának belső látványként való meg elevenedése az irodalmi műveltség gyümölcse: a magyar szellem lényegében ugyanaz maradt s mind mélyebbé

vált a fennmaradásért való folytonos küzdelemben, Az irodalomtól felmutatott történeti változásokból emeljük ki a magyar szellem történetfölötti, a múltban és a jelenben egyforma vonásait és lényegét: az irodalom kapcsolja össze a régi és az új nemzedékek lelkét. Az irodalom ébreszti fel minden nemzedékben a magyar azonosság élményét, a nemzeti öntudatot: ugyanannak az ezeréves nemzetnek fia, ugyanannak a műveltségnek részese. Így a történetiség nem pusztán a múlthoz való tapadás, hanem a jövőre vonatkozó nemzeti aspirációk erősítése is: a *felelősség* érzésének fölkeltése, annak megéreztetése és tudatossá tétele, hogy minden új nemzedék a fejlődésnek láncszeme, amely felelős a múlt vonalának a jövőbe való sikeres kihúzásáért, örökösei vagyunk őseink szellemi kincseinek s rajtunk a sor ezeket nemcsak megőrizni, de tovább is fejleszteni.

Ily értelemben nincsen jövőbe feszülő művelődés, jamey ne lenne történeti, mert a jövő helyes formálásának feltétele a múltnak mélyebb átélése és ismerete. Ezért helytelen az *irodalmi prezentizmus* jelszava: csak a «jelen» irodalmát ismerjük s az ifjúságot is csak a jelen irodalmába vezessük be. Világos azonban, hogy a jelent csak a múlt ismerete alapján tudjuk hatékonyan szolgálni.

A magyar szellemnek történeti látása szükséges ahhoz, hogy feltáruljanak előttünk a nemzet szellemi arcának örök vonásai, érzelmei, sóvárgásai s eszményei: ekkor egyben *magunkra* is ráismerünk. Micsoda ma valami? — úgy tudjuk meg, ha nézzük, hogyan lett azzá, ami. A történeti ismeret a *jelen önismerete* is. *A magyar történeti öntudat a magyar szellem anamnézise platóni értelemben.* Azért fontos régi nemzeti klasszikusaink lelkes kultusza az iskolában és az életben, ha mindjárt a szellemükbe való behatolás a régi nyelv és forma kérgén át keményebb munkát ró is ifjúságunkra.

A nemzeti irodalmi műveltség legfőbb értéke: *magyar létünk és lényünk történeti folytonosságának és egységének megőrzése*, s így összekapcsolása azzal a szellemi talajjal, amelyből fakadhat csak fel az újnak, a jövőnek helyes alakítására képesítő teremtőerő. Az irodalmi műveltség nem kötöz mindenestül a holtakhoz, de megtanít ezek

szemével is látni: így a lelket felszabadítja, a jelennek szűkös látóhatárából kiemeli s a jövő távlatait is megnyitja. Eleven és termékeny feszültséget támaszt, amely a jelennek méhében kavargó erőket formálja. Ebben a múlt és a jelen közt húzódó feszültségben rejlik az irodalmi műveltségnek szellemi dialektikája.

A nemzeti öntudat a magyar múlt szellemi közösségéhez való tartozás tudata. Ennek történeti fonalát akarják erőszakosan széttépni az elcsatolt területek kormányai, amikor az ott lakó magyar ifjúságot az uralkodó nemzet iskoláiba kényszerítik s a magyarnyelvű iskolákat minden eszközzel megszüntetik vagy megszűnésre kényszerítik. Mert ha az elszakított területek új magyar nemzedékei már román, tót, szerb iskolában nőnek fel s e nemzetek nyelvének, irodalmának, hősei történeti kultuszának szellemében cseperednek föl, akkor nincsen kellő és rendszeres alkalmuk a magyar történeti értékközösséget, a nemzeti öntudatfenntartó magyar irodalmi múltat megismerni s a nemzedékeket lelkiileg összetartó magyar irodalom génuszát megérezni. Így a történeti-irodalmi öntudat nélkül felserdülő kisebbségi magyarságot a bekebelező államoknak könnyebben sikerül fokozatosan beolvasztani és megemészteni. Ha a nemzeti kisebbség irodalmitudata és kultúrája beolvad a többség kultúrájába, elenyészik külön nemzetisége is. Ezért ragaszkodik görcsösen és a legnagyobb áldozatok árán is a kisebbség a maga iskolájához, mint nemzeti nyelvének és irodalmának, nemzeti műveltségének és történeti öntudatának továbbszármaztató eszközéhez. Az iskoláért, ezen keresztül a nemzeti műveltségért való küzdelem háttérben mindkét félen egyik legmélyebb emberi értékmeggyőződésnek, a nemzeti érzés misztikus történeti hatalmának ereje munkálkodik. Ezért nyúlik az összes nemzeti kisebbségi problémák és jogi harcok gyökere a kultúrpolitika talajába, mind az állam jellegét megadó uralkodó nemzet, mind a kisebbségi nemzetek szempontjából. A magyar nemzeti öntudat, az anyanemzettel való szellemi közösség-ézés elhomályosítása, majd fokozatos kihalatása a célja azoknak a szigorú rendszabályoknak is, amelyek irodalmi-szellemi zárlatot rendelnek el a határokon: meg-

tiltják a magyar anyaország irodalmi termékeinek az elcsatolt területekre való bevitelét. Ezért pusztították el a volt magyar iskolák könyvtárainak magyar irodalmi műveit is. Tudva tudják, hogy a magyar nemzeti irodalom a magyar nemzeti öntudat legfőbb öre és fenntartója, az egymást felváltó magyar nemzedékek szellemi összekapcsolója.

4

Az irodalom az általános emberi és a nemzeti szellem megértése mellett — harmadszor — az *esztétikai művelődés és finomodás* legerjedelmesebb s legközvetlenebb területe. A költészet nyelvünket és stílusunkat csiszolja, gazdagítja, állandóan fölfrissíti. Lelkünket metaforáival megkapja, a mindennapi életből eszményi világba emeli, kombináló képzeletünket neveli. Egy-egy műfaj a léleknek különböző képességeit hozza mozgásba: a mese, eposz, regény sokrétű eseményeivel s változatos hőseivel; a dráma feszültségével, félelmet és részvétet keltő mozgalmasságával; a líra az érzelmek szubtilis kifejezésével és gazdagságával. Az irodalom odaadó olvasása nyomán önkénytelenül belegyakorlódunk abba, *hogyan formáljuk belső világunkat külső tárgyi világgá*: miképpen öntsük érzelmeinket gondolatokba s miképpen vetítsük ki szemléletesen gondolatainkat érzelmi melegséggel, azaz *hogyan* fejezzük ki magunkat hatékony módon? A költői unívek a legalkalmasabbak arra, hogy megélessék velünk a szellemi és az érzéki világ érintkezését és kapcsolatát, a lélek mozgalmainak szemléletes képekben való tükrözését. A költészet megkapó formáival lebilincseli a szellemet, közvetlenül megéretteti vele, mintegy irracionális módon belésugallja a szépséget. Ennek persze egy feltétele van: az olvasó kellően ráhangzó lélek legyen. Ha a megértő és értékelő fogékonyság, a kellő lelki érettség és homofónia hiányzik belőle, a legnagyobb klasszikusok sem mondhatnak neki semmit. Sok klasszikus mű felülmúlja az ifjú megértő erejét s ezért törpül a fiatalság szemében pusztán iskolai tudákosságnak szürke s unalmas tárgyává, amely a lelkekre csak rá van akasztva s olvasása nem tudja a mélyebb élményszerűség fokát elérni. Az

irodalmi nevelésnek ebben áll a lélekformáló művészete, az elmélyülő olvasást megszerettetni, hajlamot teremteni arra, hogy a fiatalság az irodalmi művek olvasását lelki szükségletévé, belső gazdagodásának és tisztulásának forrásává avassa. Ekkor az érdeklődés önként átmegy a műről az alkotóra, a költeményről a költőre. Éppen az irodalmi nevelés a legjobb tanúsága annak, hogy azok az igazi lélekművelő kultúrjavak, amelyek nem pusztán tárgyszerűek, hanem *személyes* vonatkozásúak is. Ezeket mélyebben átéljük, bensőbben magunkévá tesszük, ezek vérünné válnak: mi bennük vagyunk és ők mibennünk.

TARTALOM

A KÖNYV DICSÉRETI

1. A könyv tanítómester. 3.1. — 2. A könyv jó barát. 4.1. —
— Lelkünket hatékonyan formálja. 5. 1. — 4. Elénk idézi
minden szertartás nélkül az emberi nem legnagyobb szel-
lemeit. 7. 1. — 5. A könyv megválasztása. 10. 1. — 6. Olvasás
és önálló gondolkodás. Könyv és Élet. 12. 1. — 7. A könyvhöz
papsoló belső viszonynak külső formái: az exlibris. 18. 1. —
tő. A könyv szelleme és teste. 19. 1. — 9. A könyv a nemzeti
kultúrában. 23. 1. — 10. A könyvkultúra és az emberiség ha-
ladása: Vörösmarty *Gondolatai a könyvtárban* száz esztendő-
vel ezelőtt. 26. 1.

AZ IRODALMI MŰVELTSÉG ÉRTEKE

1. A műveltség eszmébe. Az irodalom jelentősége az antik
világ művelődési eszményében. A természettudományok és a
szellemi-irodalmi tudományok szerepe a modern műveltség-
ben. A természettudományi-technikai kultúra is az emberi
Ipszellel diadala: *humánium*. Az irodalmi-humanisztikus mű-
veltségnek elsősége az emberré formálásban. 31. 1.

2. Az irodalmi műveltség művelő hatása: az *egyetemes
mberi* értékfelfogásokhoz utat nyit lelkünk számára. A köl-
észet az emberi életformák megértésének egyik legfőbb
ugallója. A képzőművészeti és az irodalmi alkotások meg-
ütésének különböző útja. A megértés teremtő jellege. 38. 1.

3. A nemzeti irodalmi műveltségnek nemzetfenntartó és
fejlesztő ereje. Az irodalmi műveltség a *nemzeti önismeret*
iskolája. Nemzeti irodalom és világirodalom. Hisztorizmus és
prezentizmus az irodalmi műveltségben. A nemzeti klasszikusok
jelentősége. Az irodalom történeti ismerete a jelen önismerete
A nemzeti irodalmi műveltség legfőbb értéke: magyar
énünk és lényünk történeti folytonosságának és egységének
megőrzése. 44. 1.

4. Az irodalmi kultúra, mint az *esztétikai finomodás* leg-
főbb munkálója. Belenevel abba, hogyan alakítsuk belső
világunkat szép formában külső tárgyi világgá, miképpen
objektiváljuk élményeinket és tartalmukat. Az irodalom lélek-
formáló művészete. 51. 1.